

๖. ขราสุตตนิทเทโส^๑

อด ขราสุตตนิทเทโส วกฺขติ :-

[๓๕] **อปฺปํ วัต ชีวิตํ อิทํ**
 โอรํ วัสสสตปิ มียฺยติ
 โย เจปิ อติจฺจ ชีวติ
 อด โข โส ขรตปิ มียฺยติ.

อปฺปํ วัต ชีวิตํ อิทนฺติ ชีวิตนฺติ : อายุ จิตฺติ ยปนา ยาปนา อิริยนา วัตตนา ปาลนา ชีวิตํ ชีวิตินฺทริยํ. อปิจ ทฺวิหิ การณฺหิ อปฺปกํ ชีวิตํ โลกํ ชีวิตํ : จิตฺตปริตฺตตาย วา อปฺปกํ ชีวิตํ, สรสปริตฺตตาย วา อปฺปกํ ชีวิตํ.

กถํ จิตฺตปริตฺตตาย วา อปฺปกํ ชีวิตํ ? อตีเต จิตฺตกฺขณฺเ ชีวิตฺถ, น ชีวติ น ชีวิสฺสติ, อนาคเต จิตฺตกฺขณฺเ ชีวิสฺสติ, น ชีวติ น ชีวิตฺถ, ปจฺจุปฺปนฺเน จิตฺตกฺขณฺเ ชีวติ, น ชีวิตฺถ น ชีวิสฺสติ.

ชีวิตํ อตฺตภาโว จ	สุขทฺกฺขา จ เกเวลา
เอกจิตฺตสมายุตฺตา	ลหุโส วัตตเต ขโณ.
จฺุพาสีตีสหสฺसानิ	กปฺปา ติญฺจนฺติ เย มฐ
น เตวว เตปิ ชีวนฺติ	ทฺวิหิ จิตฺเตหิ สโมหิตา. ^๒
เย นีรฺุทธา มรณฺตสฺส	ติญฺจมานสฺส วา อิช
สพฺเพว สทิสฺสา ขนฺธา	คตา อปฺปปฏิสนฺธิกา.
อนนฺตฺรา จ เย ภคฺคา	เย จ ภคฺคา อนาคตา
ตทนฺตเร นีรฺุทธานํ	เวสมํ นคฺติ ลกฺขณฺเ.
อนิพฺพตฺเตน น ชาโต	ปจฺจุปฺปนฺเนน ชีวติ
จิตฺตภงฺกามโต โลโก	ปญฺญตฺติ ปรมคฺติยา.
ยถา นินฺนา ปวตฺตนฺติ	ฉนฺแทน ปริณามิตา

^๑ ขุททกนิกาย มหาวรรค พุทธปิณฑกบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬารามณ์ เล่มที่ ๒๕

^๒ ฉ.ม. สํยุตา

อปัจจ จาตุมมหาราชิกานํ เทวานํ ชีวิตํ อุปาทย มนุสฺसानํ อปฺปํ ชีวิตํ ปรีตฺตํ ชีวิตํ โลกํ ชีวิตํ ขณิกํ ชีวิตํ ลหุกํ ชีวิตํ อิตฺตํ ชีวิตํ อนทฺชนียํ ชีวิตํ นจิริฎฺจิติกํ ชีวิตํ. ตาวตีสานํ เทวานํ... ยามานํ เทวานํ... ตฺสิตานํ เทวานํ... นิมนฺมานรตฺนํ เทวานํ... ปฺรนิมฺมิตฺวสวตฺตินํ เทวานํ... พุรหุํภายิกานํ เทวานํ ชีวิตํ อุปาทย มนุสฺसानํ อปฺปํ ชีวิตํ ปรีตฺตํ ชีวิตํ โลกํ ชีวิตํ ขณิกํ ชีวิตํ ลหุกํ ชีวิตํ อิตฺตํ ชีวิตํ อนทฺชนียํ ชีวิตํ นจิริฎฺจิติกํ ชีวิตํ. วุคฺคํ เหน้ ภาควตา : “อปฺปํมิทํ ภิกฺขเว มนุสฺसानํ อายุ, คมนิโย สมฺปฺราโย” มนฺตาย โปทฺชพฺพํ, กคฺคพฺพํ กุสฺสํ, จริตพฺพํ พุรหุํภจฺริยํ, นคฺคิ ชาตสฺส อมรณํ. โย ภิกฺขเว จิรํ ชีวติ, โส วสฺสสคฺคํ อปฺปํ วา ภิโย.

อปฺปํมายุ มนุสฺसानํ	หิเพยฺย นํ สุโปริโส
จเรยฺยาทิตฺตสีโสว	นคฺคิ มจฺจุสฺส นาคโม.
อจฺจนฺติ อโหฺรคฺคตา	ชีวิตํ อฺปรุชฺชติ
อายุ ชียติ มจฺจานํ	กฺุณฺนทินํว โอทกนฺติ.

อปฺปํ วต ชีวิตํ อิทํ.

โอรํ วสฺสสคฺคาปี มิยฺยตฺติ : กถลกาเลปี จวติ มรติ อนฺตรชยติ วิปฺปลุชฺชติ, อพฺพุทกาเลปี จวติ มรติ อนฺตรชยติ วิปฺปลุชฺชติ, เปสิกาเลปี จวติ มรติ อนฺตรชยติ วิปฺปลุชฺชติ, ฆนกาเลปี จวติ มรติ อนฺตรชยติ วิปฺปลุชฺชติ, ปญฺจสาขกาเลปี¹ จวติ มรติ อนฺตรชยติ วิปฺปลุชฺชติ, ชาตมคฺคโตปี จวติ มรติ อนฺตรชยติ วิปฺปลุชฺชติ, ปสฺสูติฆเรปี² จวติ มรติ อนฺตรชยติ วิปฺปลุชฺชติ, อทฺธมาสิโกปี จวติ มรติ อนฺตรชยติ วิปฺปลุชฺชติ, มาสิโกปี จวติ มรติ อนฺตรชยติ วิปฺปลุชฺชติ, เทวมาสิโกปี... เตวมาสิโกปี... จตุวมาสิโกปี... ปญฺจมาสิโกปี... ฉมาสิโกปี... สคฺคตมาสิโกปี... อฏฺฐมาสิโกปี... นวมาสิโกปี... ทสมาสิโกปี... สํวจฺฉริโกปี จวติ มรติ อนฺตรชยติ วิปฺปลุชฺชติ, เทววสฺสสิโกปี... เตววสฺสสิโกปี... จตุวสฺสสิโกปี... ปญฺจวสฺสสิโกปี... นววสฺสสิโกปี... สคฺคตวสฺสสิโกปี... อฏฺฐวสฺสสิโกปี... นววสฺสสิโกปี... ทสวสฺสสิโกปี... วิสคฺคิตวสฺสสิโกปี... ตีสวสฺสสิโกปี... จคฺคตาฬีสวสฺสสิโกปี... ปญฺจวสฺสสิโกปี... สฏฺฐจิวสฺสสิโกปี... สคฺคตคฺคิตวสฺสสิโกปี... อสิคฺคิตวสฺสสิโกปี... นวคฺคิตวสฺสสิโกปี จวติ มรติ อนฺตรชยติ วิปฺปลุชฺชติ โอรํ วสฺสสคฺคาปี มิยฺยติ.

¹ ฉ.ม. ปสาขกาเลปี

² ฉ. สฺสูติฆเรปี, ม. สฺสูติฆเร

โย เจปี อติจจ ชีวตีติ : โย วสุสสคํ อติกุกมิตฺวา ชีวติ, โส เอกํ วา วสุสํ ชีวติ... เทว วา
 วสุสถานิ ชีวติ... ตินิ วา วสุสถานิ ชีวติ... จตุตตาริ วา วสุสถานิ ชีวติ... ปณจ วา วสุสถานิ ชีวติ...
 ทส วา วสุสถานิ ชีวติ... วิสติ วา วสุสถานิ ชีวติ... ตีส วา วสุสถานิ ชีวติ... จตุตตافیส วา วสุสถานิ
 ชีวตีติ โย เจปี อติจจ ชีวติ.

อล โข โส ชรสापि मियुत्ति : यथा चिन्मो होति वृत्तमो महल्लो ओत्तको वयो
 अनुपपत्तो चण्णत्ततो पलित्तो विलुन् चलिस्सिरो¹ वल्लिं तिलगतत्ततो वग्गो गोक्को²
 तण्णत्तप्रायणो सो चरायपी ज्वत्ति मरत्ति अनुत्तरायत्ति विप्लुत्तच्छत्ति, नत्तुत्ति मरत्तम्महा मोक्को.

फलानมิव ปุกกานํ	ปาโต ปตฺนโต ³ ภัย
เอวํ ชาตान มจฺจานํ	นิจฺจํ มรณโต ภัย.
ยถาปี กุมฺภการสฺส	กตฺตา มตฺตติกภาชณา
สพฺเพ เกทปฺริยนฺตา	เอวํ มจฺจาน ชีวตี.
ทหฺรา จ มหฺนฺตา จ	เย พาลา เย จ ปณฺฑิตฺตา
สพฺเพ มจฺจวฺตํ ยนฺติ	สพฺเพ มจฺจูปฺราयณา.
เตสํ มจฺจูปเรตฺตานํ	คจฺจตํ ปฺรโลกโต
น ปิตฺตา ตายเต ปฺตฺตํ	ฉาตี วา ปน ฉาตเก.
เปกฺกขตฺตญฺเวย ฉาตีนํ	ปฺสฺส ลาลปฺปตํ ปฺญ
เอกเมโกว มจฺจานํ	โกวชฺโฆ วิย นียฺยติ
เอวํ อพฺภาหโต โลโก	มจฺจุนา จ ชราย จาตี.

อล โข โส ชรสापि मियुत्ति. तेनाह गक्का :-

อปปํ วต ชีวตี อิทํ
 โอรํ วสุสสตापि मियुत्ति
 โย เจปี อติจจ ชีวติ

¹ ส. ชลิตํ สิริโร

² ก. กคฺโค

³ ส. ปปตโต

อด โข โส ฆรสาปี มียยตีติ.

[๔๐]

โสจนติ ชนา มมายิเต

น हि สนฺติ निज्जा प्रिकुहा

विनाभावं सन्तमेवित्

อติ ทิสฺวา นาคารมาวเส.

โสจนฺติ ชนา มมายิเตติ ชนาติ : ขตฺติยา จ พุราหฺมณา จ เวสฺสา จ สุทฺทา จ คหฺภูจา จ ปพฺพชิตา จ เทวา จ มนุสฺสา จ. มมตฺตาติ เทว มมตฺตา : ตณฺหามมตฺตลฺลจ ทิฏฺฐิมมตฺตลฺลจ... อิทํ ตณฺหามมตฺตํ... อิทํ ทิฏฺฐิมมตฺตํ. มมายิตํ วตฺถุจฺเจทสฺสฺกิโนปี โสจนฺติ, อจฺฉิขฺชนฺเตปี โสจนฺติ, อจฺฉินฺเนปี โสจนฺติ. มมายิตํ วตฺถุวิปริณามสฺสฺกิโนปี โสจนฺติ, วิปริณามนฺเตปี โสจนฺติ, วิปริณเตปี โสจนฺติ กิลมนฺติ ปริเทวนฺติ อฺรตฺตาฬิ กนฺทนฺติ สมฺโมหํ อापฺชฺชนฺตีติ โสจนฺติ ชนา มมายิเต.

น हि สนฺติ निज्जा प्रिकุहाติ प्रिकุहाติ : เทว प्रिकุहा : ตณฺหาปรिकุโห จ ทิฏฺฐิปรिकุโห จ... อยํ ตณฺหาปรिकุโห... อยํ ทิฏฺฐิปรिकุโห. ตณฺหาปรिकุโห อนิจฺโจ สฺงฺขโต ปฏิจฺจสมุปฺปนฺโน ขยฺมฺโม วยฺมฺโม วิราคฺมฺโม นิโรชฺมฺโม วิปริณามชฺมฺโม. ทิฏฺฐิ-ปรिकุโหปี อนิจฺโจ สฺงฺขโต ปฏิจฺจสมุปฺปนฺโน ขยฺมฺโม วยฺมฺโม วิราคฺมฺโม นิโรชฺมฺโม วิปริณามชฺมฺโม. วุตฺตํ เหน้ ภาวตา :- ปสฺสฺส โน ตฺเมห ภิภฺขเว ตํ प्रिकุหํ, ยฺวายํ प्रिकุโห นิจฺโจ ชฺวโ สสฺสโต อวิปริณามชฺมฺโม สสฺสตีสมํ ตเถว จสฺสตีติ ? โน เหน้ ภนฺเต. สาธุ ภิภฺขเว อหฺมฺปิ โข เหน้ ภิภฺขเว प्रिकุหํ น สมฺนุปฺสฺสามิ, ยฺวายํ प्रिकุโห นิจฺโจ ชฺวโ สสฺสโต อวิปริณามชฺมฺโม สสฺสตีสมํ ตเถว จสฺสตีติ. प्रिकุहा निज्जा ชฺวา สสฺสตา อวิปริณามชฺมฺมานตฺติ น สนฺติ น สํวิขฺชนฺติ นฺุปลพฺภนฺตีติ¹ น हि สนฺติ निज्जा प्रिकุहा.

วินาभावํ สन्ตमेवितฺติ : นานาภาเว विनाभावे अणुत्ताภาवे सन्ते สํวิขฺชमाने อุปลพฺภियमाने. วุตฺตํ เหน้ ภาวตา :- อลํ อานนฺท มา โสจิ มา ปริเทวิ, นนฺุ เหน้ อานนฺท มยา

¹ จ.ม. น ลพฺภนฺตีติ

ปฏิภจฺเจว อภฺชาตํ, สพฺเพเหว ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว อณฺณถาภาโว, ตํ กุเตตฺถ
 อานนฺท ลพฺภา. ยนฺตํ ชาตํ ภูตํ สงฺขตํ ปโลภชมฺมํ, ตํ วต มา ปฺลชฺชิตฺติ, เนตํ ฌานํ วิชฺชตฺติ.
 ปุริมาณํ ปุริมาณํ ขนฺธานํ ชาติวนํ อายตฺนानํ วิปริณามณฺณถาภาวา ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา ขนฺธา จ
 ชาติโย จ อายตฺนานิ จ ปวตฺตฺนตฺติ วินาภาวํ สนฺตเมวิทํ.

อิตติ ทิสฺวา นาคารมวเสติ อิตฺติ : ปทสนฺธิ ปทสํสฺสฺโค ปทปาริปุรี อภฺขรสมวาโย
 พยฺยชนสฺลิลฺภูจฺตา ปทานุปฺพุพฺตาเปตํ. **อิตฺติ อิตติ ทิสฺวา ปสฺสิตฺวา ตฺลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา**
วิภูตํ กตฺวา มมตฺเตสฺสูติ อิตติ ทิสฺวา. นาคารมวเสติ : สพฺพํ ฌรวาสปฺลิโพธํ ฌินฺทิตฺวา
 ปุตฺตทวารปฺลิโพธํ ฌินฺทิตฺวา ฌาติปฺลิโพธํ ฌินฺทิตฺวา มิตฺตามจฺจปฺลิโพธํ ฌินฺทิตฺวา
 สนฺนิธิปฺลิโพธํ ฌินฺทิตฺวา เกสมสฺสํ โอิหารेतฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อการสมฺมา
 อนคาริยํ ปพฺพชิตฺวา อภิณฺจนภาวํ อูปคฺนตฺวา เอโก จเรยฺย วิหเรยฺย อิริเยยฺย วตฺเตยฺย ปาเลยฺย
 ยเปยฺย ยาเปยฺยติ อิตติ ทิสฺวา นาคารมวเส. เตนานฺท ภควา :-

โสจฺนฺติ ชนา มมายิเต
 น หิ สนฺติ นิจฺจา ปรีกฺคฺหา
 วินาภาวํ สนฺตเมวิทํ
 อิตติ ทิสฺวา นาคารมวเสติ.

[๔๑]

มรณฺณปี ตํ ปหฺยตี¹
ยํ ปุริโส มมยิทฺตฺติ มณฺณติ
เอตมฺปี วิทิตฺวาน² ปณฺทิตฺโต
น มมตฺตาย นเมถ มามโก.

มรณฺณปี ตํ ปหฺยตีติ มรณฺณติ : ยา เตสํ เตสํ สตฺตฺตานํ ตมฺหา ตมฺหา สตฺตฺตนิกาเย จูติ
 จวนตา เกโท อนฺตรชานํ มจฺจุ มรณํ กาลกิริยา ขนฺธานํ เกโท กเพวรสฺส นิกฺเขโป

¹ ก. ปหฺยยติ

² สี่.ก. เอตํ ทิสฺวาน

ชีวิตินุทริยสุสุปจเฉโท. **ตนุติ** : รูปคตฺ เวทนาคตฺ สลฺยวาคตฺ สงฺขารคตฺ วิญฺญาณคตฺ. **ปหฺยตีติ** :
ปหฺยติ ชหฺยติ วิชหฺยติ อนฺตรชยติ วิปฺปลุชฺชติ. ภาสิตมฺปี เหตุ :-

ปฺพุเพว มจฺจํ วิชหนฺติ โภกา
มจฺจโจว เน ปฺพุพฺตรํ ชหฺยติ.
อสฺสสตา โภคิโน กามกามี
ตสฺมา น โสจามหํ โสกกালে.
อุเทติ อาปุรฺติ เวติ จนฺโท
อตุตฺ คเมตฺวาน ปเลติ สุริโย.
วิทิตา มยา สตุตฺก โลกธมฺมา
ตสฺมา น โสจามหํ โสกกালেติ.

มรณนปี ตํ ปหฺยติ, ยํ ปุริโส มมฺยิทนฺติ มลฺยตฺตีติ ยนฺติ : รูปคตฺ เวทนาคตฺ สลฺยวาคตฺ
สงฺขารคตฺ วิญฺญาณคตฺ. **ปุริโสติ** : สงฺขา สมลฺยวา ปลฺยตฺติ โลกโวหารโ¹ นามํ นามกมฺมํ นาม
เชยฺยํ นินฺรุตฺติ พุชฺชชฺนํ อภิตาโป. **มมฺยิทนฺติ มลฺยตฺตีติ** : ตณฺหามลฺยณาย มลฺยตฺติ,
ทิกฺกุจิมลฺยณาย มลฺยตฺติ, มานมลฺยณาย มลฺยตฺติ, กิเลสมลฺยณาย มลฺยตฺติ, พุจฺจริตมลฺยณาย
มลฺยตฺติ, ปโยคมลฺยณาย มลฺยตฺติ, วิปากมลฺยณาย มลฺยตฺตีติ ยํ ปุริโส มมฺยิทนฺติ มลฺยตฺติ.

เอตมฺปี วิทิตฺวาน ปณฺชติโตติ : เอตํ อาทินฺวํ ญตฺวา ชานิตฺวา ตฺลยิตฺวา ตีรยิตฺวา
วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา มมตฺเตสฺสุติ เอตมฺปี วิทิตฺวาน ปณฺชติโต ธีโร ปณฺชติโต ปณฺยวา พุทฺธมา
ถาณํ วิภาวี เมธาวิติ เอตมฺปี วิทิตฺวาน ปณฺชติโต.

น มมตฺตาย นเมถ มามโกติ มมตฺตาติ : เทว มมตฺตา : ตณฺหามมตฺตญจ
ทิกฺกุจิมมตฺตญจ... อิทํ ตณฺหามมตฺตํ... อิทํ ทิกฺกุจิมมตฺตํ. **มามโกติ** : พุทฺธมามโก ชมฺมมามโก
สํมมามโก. โส ภควนฺตํ มมายติ, ภควา ตํ ปุคฺคํ ปรีกฺขณฺหาติ. วุตฺตํ เหตุํ ภควตา :- เย เต
ภิกฺขเว ภิกฺขู กฺุหา ถพฺธา ลปา สิงฺกิ อุนฺนพา อสมฺมาหิตา, น เม เต ภิกฺขเว ภิกฺขู มามกา.
อปกตา จ เต ภิกฺขเว ภิกฺขู อิมสฺมา ชมฺมวินยา, น จ เต อิมสฺมี ชมฺมวินเย วุทฺธึ วิรุพฺหึ เวปฺลุลฺลํ

¹ จ.ม. โวหารโ

อาปชชนฺติ. เย จ โข เต ภิกฺขเว ภิกฺขุ นิกฺกหา นิลฺลปา ชีรา อถทฺธา สฺสมาหิตา, เต โข เม ภิกฺขเว
ภิกฺขุ มามกา, อนปฺคตา จ เต ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมสฺมา ฌมฺมวินยา, เต จ อิมสฺมี ฌมฺมวินเย วุฑฺฒี
วิรุฬฺหี เวปฺลฺลํ อาปชชนฺตีติ.¹

กฺหา อถทฺธา ลปา ลิงฺคี	อุนฺนพา อสมฺมาหิตา
น เต ฌมฺเม วิรุฬฺหติ	สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิเต.
นิกฺกหา นิลฺลปา ชีรา	อถทฺธา สฺสมาหิตา
เต เว ฌมฺเม วิรุฬฺหติ	สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิเต.

น มมตฺตตาย นเมถ มามโกติ : มามโก ตณฺหามมตฺตํ ปหาย ทิฏฺฐิมมตฺตํ ปฏฺินิสฺสชฺชิตฺวา
มมตฺตตาย น นเมยฺย น โอนเมยฺย, น ตนฺนินฺโน อสฺส, น ตปฺโปโณ น ตปฺปพฺภาโร น ตททฺมตฺโต
น ตททฺปเตยฺโยติ น มมตฺตตาย นเมถ มามโก. เตนาห ภควา :-

มรณฺนปี ตํ ปหียติ
ยํ ปฺริโส มมยิทฺตติ มลฺลติ
เอตมฺปิ วิทิตฺวาน ปณฺตฺติโต
น มมตฺตตาย นเมถ มามโกติ.

[๔๒]

สุปฺปิเนน ยถาปี สฺงคตํ
ปฏฺิพฺพุทฺโธ ปฺริโส น ปสฺสติ
เอวมฺปิ ปิยายิตํ ชนํ
เปตํ กาลกตฺ² น ปสฺสติ.

สุปฺปิเนน ยถาปี สฺงคตฺตติ : สฺงคตํ สมากตํ สมหิตํ สนนฺิปตฺตติ สฺปิเนน ยถาปี สฺงคตํ.

ปฏฺิพฺพุทฺโธ ปฺริโส น ปสฺสตีติ : ยถา ปฺริโส สฺปิเนน โอนจฺนํ ปสฺสติ, สฺริยํ ปสฺสติ,
มหาสมฺมทํ ปสฺสติ, สฺเนรํ ปพฺพตฺตราชํ ปสฺสติ, หตฺถิ ปสฺสติ, อสฺสํ ปสฺสติ, รตฺถํ ปสฺสติ, ปตฺตี

¹ จ.ม. อาปชชนฺติ

² จ.ม.ง กาลกตํ

ปัสสติ, เสนาพยุหํ ปัสสติ, อารามรามณเฑยยกํ ปัสสติ, วนรามณเฑยยกํ ปัสสติ, ภูมिरามณเฑยยกํ ปัสสติ, โปกขรณิรามณเฑยยกํ ปัสสติ, ปฎิพทุโธ น กิณฺจि ปัสสตีติ ปฎิพทุโธ ปุริโส น ปัสสติ.

เอวมฺปิ ปิยายิตํ ชนฺนุติ เอวฺนุติ : โอปมฺมสมฺปฎิปาทนา.¹ ปิยายิตํ ชนฺนุติ : ปิยายิตํ² มมายิตํ ชนฺ มาตริ วา ปิตริ วา ภატริ วา ภคินี วา ปุตฺตํ วา ชีตริ วา มิตฺตํ วา อมฺจํ วา ฌาติสาโลหิตํ วาติ เอวมฺปิ ปิยายิตํ ชนฺ.

เปตํ กาลกตํ น ปัสสตีติ : เปโต วุจฺจติ มโต. กาลกตํ น ปัสสติ น ทกฺขติ นาธิคฺจฺจติ น วินฺหติ น ปฎิลกตีติ เปตํ กาลกตํ น ปัสสติ. เตนานห ภควา :-

สุปิเนน ยถาปี สงฺกตํ
 ปฎิพทุโธ ปุริโส น ปัสสติ
 เอวมฺปิ ปิยายิตํ ชนฺ
 เปตํ กาลกตํ น ปัสสตีติ.

[๔๓]

ทิกฺขุจาปี สุตาปี เต ชนา
 เยสํ นามมิทํ ปวฺจฺจติ
 นามเมวาวสิสฺสติ
 อกฺเขยฺยํ เปตฺสฺส ชนฺตฺโน.

ทิกฺขุจาปี สุตาปี เต ชนาติ ทิกฺขุจาติ : เข จกฺขุวิญฺญาณาภิสมฺมฺภูตา. สุตาติ : เข โสตฺวิญฺญาณาภิสมฺมฺภูตา. เต ชนาติ : ขตฺติยา จ พุราหฺมณฺนา จ เวสฺสา จ สุทฺทา จ กหฺนฺจฺจา จ ปพฺพชิตา จ เทวา จ มนุสฺสา จาติ ทิกฺขุจาปี สุตาปี เต ชนา.

เยสํ นามมิทํ ปวฺจฺจตีติ เยสนฺนุติ : เยสํ ขตฺติยานํ พุราหฺมณฺนํ เวสฺसानํ สุทฺทานํ กหฺนฺจฺจานํ ปพฺพชิตานํ เทวานํ มนุสฺसानํ. นามนฺนุติ : สงฺขา สมณฺญา ปณฺณตฺติ โลกโวหาโร¹

¹ จ.ม. โอปมฺมสมฺปฎิปาทานํ

² จ.ม. อํ ปาโจ น ทิสฺสติ

นามํ นามกมฺมํ นามเชยฺยํ นิรุตฺติ พุณฺชนํ อภิตาโป. **ปฺวฺจฺจตีติ** : วุจฺจติ ปฺวฺจฺจตี^๑ กถียติ ภณียติ
 ทิปียติ โวหริยตีติ เยสํ นามมิตํ ปฺวฺจฺจติ.

นามเมวาวสิสฺสตี อกฺเขยฺยนฺติ : รูปคตํ เวทนาคตํ สลฺยถาคตํ สจฺวารคตํ วิญฺญาณคตํ
 ปหียติ ชหียติ วิชหียติ อนุตฺตรายติ วิปฺปลุชฺชติ นามเมวาวสิสฺสตี. **อกฺเขยฺยนฺติ** : อกฺขาตุํ กเถตุํ
 ภณฺตี ทัปียตุํ โวหริตฺนฺติ นามเมวาวสิสฺสตี อกฺเขยฺยํ. **เปตฺสฺส ชนฺตุโนติ. เปตฺสฺสตี** : มตฺสฺส
 กาลกตฺสฺส. **ชนฺตุโนติ** : สตฺตฺสฺส นรฺสฺส มานวฺสฺส โปสฺสฺส ปุคฺคตฺสฺส ชีวฺสฺส ชาคฺคตฺสฺส ชนฺตฺสฺส
 อินฺทคฺคตฺสฺส มนุชฺสฺสตี เปตฺสฺส ชนฺตุโน. เตนานห ภควา :-

ทิจฺจจาปี สฺตฺจาปี เต ชนา
 เยสํ นามมิตํ ปฺวฺจฺจติ
 นามเมวาวสิสฺสตี
 อกฺเขยฺยํ เปตฺสฺส ชนฺตุโนติ.

[๔๔]

โสภปริเทวมจฺจรั
 น ปชฺหนฺติ คิทฺฐา มมายิเต
 ตสฺมา มฺนโย ปรีคฺคหํ
 หิตฺวา อจฺริสฺสุ เขมทฺสฺสิโน.

โสภปริเทวมจฺจรั น ปชฺหนฺติ คิทฺฐา มมายิเตติ โสโกติ : ฅาติพฺยสเนน วา สฺมุจฺจสฺส
 โภคพฺยสเนน วา สฺมุจฺจสฺส โรคพฺยสเนน วา สฺมุจฺจสฺส สึลพฺยสเนน วา สฺมุจฺจสฺส ทิจฺจพฺยสเนน
 วา สฺมุจฺจสฺส อณฺตฺรณฺตเรณ พฺยสเนน สมนฺนาคตฺสฺส อณฺตฺรณฺตเรณ ทฺกฺขมฺเมน
 สฺมุจฺจสฺส โสโก โสจนา โสจิตตฺตํ อนุโตโสโก อนุโตปรีโสโก อนุโตจาโท อนุโตปรีทาโท
 เจตโส ปรีชฺฌายนา โทมนสฺสํ โสกสฺสลํ. **ปรีเทโวติ** : ฅาติพฺยสเนน วา สฺมุจฺจสฺส...
 ทิจฺจพฺยสเนน วา สฺมุจฺจสฺส อณฺตฺรณฺตเรณ พฺยสเนน สมนฺนาคตฺสฺส อณฺตฺรณฺตเรณ
 ทฺกฺขมฺเมน สฺมุจฺจสฺส อาเทโว ปรีเทโว อาเทวนา ปรีเทวนา อาเทวิตตฺตํ ปรีเทวิตตฺตํ วาจา

^๑ ฉ.ม. โวหาโร

^๒ ก. อิม ปาจา น ทิสฺสนฺติ

ปลาโป วิปลาโป ลาลโป ลาลปายนา ลาลปายิตตต์. **มจฺฉริยนฺติ** : ปญจ มจฺฉริยานิ : อวาสมจฺฉริยํ กุลมจฺฉริยํ ลากมจฺฉริยํ วณฺณมจฺฉริยํ ชมฺมมจฺฉริยํ. ยํ เอวรูปํ มจฺฉริยํ มจฺฉรายนา มจฺฉรายิตตตฺตํ เววิจฺฉํ กทริยํ กฏฺกณฺจุกตา อคฺคหิตตตฺตํ จิตฺตสฺส อิทํ วุจฺจติ มจฺฉริยํ. อปีจ ขนฺธมจฺฉริยํปี มจฺฉริยํ, ธาตุมจฺฉริยํปี มจฺฉริยํ, อายตนมจฺฉริยํปี มจฺฉริยํ คาโห, อิทํ วุจฺจติ มจฺฉริยํ เคโธ วุจฺจติ ตณฺหา. โย ราโค สาราโค... อภิขฺมา โลโภ อกฺุสลมฺมถํ. **มมตฺตาทิ** : เทว มมตฺตา : ตณฺหามมตฺตณฺจ ทิฏฺฐิมมตฺตณฺจ ... อิทํ ตณฺหามมตฺตํ... อิทํ ทิฏฺฐิมมตฺตํ. มมายิตํ วตฺถุํ อจฺเจทสฺสกีโนปี โสจฺนติ. อจฺฉิขฺชนฺเตปี โสจฺนติ, อจฺฉินฺเนปี โสจฺนติ. มมายิตํ วตฺถุํ วิปริณามสฺสกีโนปี โสจฺนติ, วิปริณามนฺเตปี โสจฺนติ, วิปริณเตปี โสจฺนติ, มมายิตํ วตฺถุํ อจฺเจทสฺสกีโนปี ปริเทวนฺติ, อจฺฉิขฺชนฺเตปี ปริเทวนฺติ, อจฺฉินฺเนปี ปริเทวนฺติ. มมายิตํ วตฺถุํ วิปริณามสฺสกีโนปี ปริเทวนฺติ, วิปริณามนฺเตปี ปริเทวนฺติ, วิปริณเตปี ปริเทวนฺติ, มมายิตํ วตฺถุํ รกฺขณฺติ โคเปณฺติ ปรีคฺคณฺหนฺติ มมายิตนฺติ¹ มจฺฉรายนฺติ, มมายิตสฺมี วตฺถุสฺมี โสจฺนติ,² โสกํ น ชนฺติ, ปริเทวํ น ชนฺติ, มจฺฉริยํ น ชนฺติ, เคธํ น ชนฺติ นปฺปชฺชนฺติ น วิโนเทณฺติ น พุณฺตีโกโรนฺติ น อนภาวํ คเมณฺตีติ โสกปริเทวมจฺฉริ, น ชนฺติ คิทฺฐา มมายิต.

ตสฺมา มฺนโย ปรีคฺคหํ หิตฺวา อจฺริสฺสุ เขมทสฺสุตีโนติ ตสฺมาติ : ตสฺมา ตํการณา ตํเหตุ ตปฺปจฺจยา ตํนิทานา เอตํ อาทีนํ สมฺปสฺสमानา³ มมสฺสเตสฺสุติ ตสฺมา. **มฺนโยติ** : โมนํ วุจฺจติ ฌาณํ. ยา ปญฺญา ปชานนา... อโมโห ชมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ. เตน ฌาณนฺ สมฺนฺนาคตา มฺนโย โมนปฺปตฺตา. ตีณิ โมนเยยานิ กายโมเนยฺยํ วจีโมเนยฺยํ มโนโมเนยฺยํ... สงฺกขาลมตฺติจฺจ โส มฺนนิ. **ปรีคฺคโหติ** : เทว ปรีคฺคหา : ตณฺหาปรีคฺคโห จ ทิฏฺฐิปรีคฺคโห จ... อยํ ตณฺหาปรีคฺคโห... อยํ ทิฏฺฐิปรีคฺคโห. มฺนโย ตณฺหาปรีคฺคหํ ปหาย⁴ ทิฏฺฐิปรีคฺคหํ ปฏฺฐินิสฺสชฺชิตฺวา จชิตฺวา ปชหิตฺวา วิโนเทตฺวา พุณฺตี กริตฺวา อนภาวํ คเมตฺวา อจฺริสฺสุ วิจฺริสฺสุ วิหริสฺสุ อิริยีสฺสุ วตฺตีสฺสุ ปาลีสฺสุ ยปีสฺสุ ยายีสฺสุ. **เขมทสฺสุตีโนติ**: เขมํ วุจฺจติ อมตํ นิพฺพานํ. โย โส สพฺพสฺงฺขารสมโถ สพฺพปฺริชฺช ปฏฺฐินิสฺสสฺสโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ. **เขมทสฺสุตีโนติ** : เขมทสฺสุตีโน ตาณทสฺสุตีโน

¹ จ.ม. มมายนฺติ

² จ.ม. อยํ ปาโง น ทิสฺสติ

³ ก. สมฺปสฺสमानา

⁴ จ.ม. ปรีจฺจชิตฺวา

เลณทสฺสโน สรณทสฺสโน อภยทสฺสโน อจฺจุตทสฺสโน อมตทสฺสโน นิพฺพานทสฺสโนติ
ตสฺมา มฺนโย ปรีคฺคหํ, หิตฺวา อจฺริสฺสุ เขมทสฺสโน. เตนนาห ภควา :-

โสกปริเทวมจฺจรํ

น ปชหนฺติ คิทฺธา มมายิเต

ตสฺมา มฺนโย ปรีคฺคหํ

หิตฺวา อจฺริสฺสุ เขมทสฺสโนติ.

[๔๕]

ปฏิลีนจรสฺส ภิกฺขุโน

ภขมานสฺส วิวิตฺตมาสนํ

สามคฺคิยมาหุ ตสฺส ตํ

โย อตฺตานํ ภวเน น ทสฺสเย.

ปฏิลีนจรสฺส ภิกฺขุโนติ : ปฏิลีนจรา วุจฺจนฺติ สตฺต เสขา, อรหา ปฏิลีนโน. ก็การณา
ปฏิลีนจรา วุจฺจนฺติ สตฺต เสขา ? เตะ ตโต จิตฺตํ ปฏิลีนเนนฺตา ปฏิกฺขุเชนฺตา ปฏิวฏฺเณนฺตา
สนฺนิริทฺทชนฺตา สนฺนิกคณฺหนฺตา สนฺนินฺวาเรนฺตา รกฺขณฺตา โคเปนฺตา จรณฺติ วิจรณฺติ วิหรณฺติ
อิริยณฺติ วตฺเตนฺติ ปาเลนฺติ ยเปนฺติ ยาเปนฺติ, จกฺขุทฺวารเอ จิตฺตํ ปฏิกฺขุเชนฺตา ปฏิวฏฺเณนฺตา
สนฺนิริทฺทชนฺตา¹ สนฺนิกคณฺหนฺตา สนฺนินฺวาเรนฺตา รกฺขณฺตา โคเปนฺตา จรณฺติ วิจรณฺติ วิหรณฺติ
อิริยณฺติ วตฺเตนฺติ ปาเลนฺติ ยเปนฺติ ยาเปนฺติ โสตฺทฺวารเอ จิตฺตํ... ฆานทฺวารเอ จิตฺตํ... ชิวหาทฺวารเอ
จิตฺตํ... กายทฺวารเอ จิตฺตํ... มโนทฺวารเอ จิตฺตํ ปฏิลีนเนนฺตา ปฏิกฺขุเชนฺตา ปฏิวฏฺเณนฺตา
สนฺนิริทฺทชนฺตา สนฺนิกคณฺหนฺตา สนฺนินฺวาเรนฺตา รกฺขณฺตา โคเปนฺตา จรณฺติ วิจรณฺติ วิหรณฺติ
อิริยณฺติ วตฺเตนฺติ ปาเลนฺติ ยเปนฺติ ยาเปนฺติ. ยถา กุกฺกฏปฺตฺตํ² วา นฺหารุทฺททฺทลํ³ วา อคฺคิมฺหิ
ปกฺกจิตฺตํ โหติ³ ปฏิลีนยติ ปฏิกฺขุชฺชติ ปฏิวตฺตติ น สมฺปสฺสริยติ, เอวเมว ตโต ตโต จิตฺตํ
ปฏิลีนเนนฺตา ปฏิกฺขุเชนฺตา ปฏิวฏฺเณนฺตา สนฺนิริทฺทชนฺตา สนฺนิกคณฺหนฺตา สนฺนินฺวาเรนฺตา
รกฺขณฺตา โคเปนฺตา จรณฺติ วิจรณฺติ วิหรณฺติ อิริยณฺติ วตฺเตนฺติ ปาเลนฺติ ยเปนฺติ ยาเปนฺติ,
จกฺขุทฺวารเอ จิตฺตํ... โสตฺทฺวารเอ จิตฺตํ... ฆานทฺวารเอ จิตฺตํ... ชิวหาทฺวารเอ จิตฺตํ... กายทฺวารเอ

¹ ส. สนฺนิริมฺเภนฺตา

² ก. นฺหารุทฺททฺทลํ

³ จ.ม. อํ ปาโจ น ทิสฺสติ

จิตต์... มโนทวาร จิตต์ ปฏิสนันตา ปฏิชฺชนตา ปฏิวณฺเณตา สนฺนิรฺทชนตา
 สนฺนิคฺคณฺหนตา สนฺนิวาระนฺตา รกฺขณฺตา โคเปนฺตา จรณฺติ วิจรณฺติ วิหรณฺติ อิริยณฺติ วตฺเตนฺติ
 ปาเลนฺติ ยเปนฺติ ยาเปนฺติ. ตํการณา ปฏิสนฺจรา วุจฺจนฺติ สตฺต เสขา. **ภิกฺขุโนติ** :
 กลฺยาณปฺลุชฺชนสฺส¹ วา ภิกฺขุโน เสขสฺส วา ภิกฺขุโนติ ปฏิสนฺจรสฺส ภิกฺขุโน.

ภขมานสฺส วิวิตฺตมาสนฺติ : อาสนํ วุจฺจติ ยตฺถ นิสิตฺติ.² มลฺโย ปิจํ ภิสฺส ตณฺณิกฺกา
 จมฺมขณฺโฑ ตินฺสนฺถาโร ปณฺณสนฺถาโร ปลาลสนฺถาโร.³ ตํ อาสนํ อสฺปฺปายรฺูปทสฺสเนน
 วิตฺตํ⁴ วิวิตฺตํ ปวิวิตฺตํ, อสฺปฺปายสทฺทสฺสวเนน ริดฺตํ วิวิตฺตํ ปวิวิตฺตํ, อสฺปฺปายคฺนฺชมาเยเนน...
 อสฺปฺปายรสฺสาเยเนน... อสฺปฺปายโผฏฺฐพฺพสฺสเนน... อสฺปฺปายเอหิ ปญฺจหิ กามคฺุณฺเหิ วิตฺตํ
 วิวิตฺตํ ปวิวิตฺตํ. ตํ วิวิตฺตํ อาสนํ ภชฺโตะ สมภชฺโตะ เสวโตะ นิสฺเสวโตะ สํเสวโตะ ปฏฺิเสวโตะติ
 ภขมานสฺส วิวิตฺตมาสนํ.

สามคฺุคฺคิยมาหุ ตสฺส ตํ โย อตฺตนาํ ภวเน น ทสฺสเยติ สามคฺุคฺคิยาติ : ติสฺโส สามคฺุคฺคิโย :
 คณสามคฺุคฺคิ ฌมฺมสามคฺุคฺคิ อนภินิพฺพตฺติสามคฺุคฺคิ.

กตมา คณสามคฺุคฺคิ ? พหุ เจปิ ภิกฺขุ สมคฺุคา สมโมทมาณา อวิวิทมาณา จิโรทกฺิฏฺฐตา
 อลฺยลฺมณฺณํ ปิยจกฺุชฺหิ สมฺปสฺสนฺตา วิหรณฺติ, อยํ คณสามคฺุคฺคิ.

กตมา ฌมฺมสามคฺุคฺคิ ? จตฺตาโร สติปฏฺุจฺจนา, จตฺตาโร สมฺมปฺปชานา จตฺตาโร
 อิทธิปาทา, ปญฺจินฺทฺุริยานิ, ปญฺจ พลานิ, สตฺต โพรฆงฺกา, อริโย อฏฺุจฺจโก มคฺุโค. เต เอกโตะ
 ปกฺขณฺทนต์ิ ปสฺสีทนต์ิ สมฺปติฏฺุจฺจนฺติ วิมุจฺจนฺติ. น เตสํ ฌมฺมานํ วิวาโท ปวิวาโท อตฺถิ, อยํ
 ฌมฺมสามคฺุคฺคิ.

กตมา อนภินิพฺพตฺติสามคฺุคฺคิ ? พหุ เจปิ ภิกฺขุ อนฺุปาทิสฺเสสาย นิพฺพานชาตฺุยา
 ปรีนิพฺพายนฺติ, น เตสํ นิพฺพานชาตฺุยา โอนตฺตํ วา ปุณฺณตฺตํ วา ปญฺญาตฺติ, อยํ อนภินิพฺพตฺติ
 สามคฺุคฺคิ.

¹ จ.ม. ปฺลุชฺชนกลฺยาณกสฺส

² จ.ม. นิสิตฺติ

³ ก. ปลาส สนฺถาโร

⁴ จ.ม. ริดฺตํ. เอวมฺปรีปี

ภวนติ : เนรยิกานํ นิรโย ภวนํ, ตีรจฺจนโยนิกานํ ตีรจฺจนโยนิ ภวนํ ปิตฺติวิสยิกานํ
 ปิตฺติวิสโย ภวนํ, มนุสฺसानํ มนุสฺสโลโก ภวนํ, เทวานํ เทวโลโก ภวนนฺติ. **สามคฺคฺยมาหุ ตสฺส**
ตํ โย อตฺตानํ ภวเน น ทสฺสเยติ : ตสฺเสสา สามคฺคฺติ เอตํ ฉนฺนํ เอตํ ปฏฺฐูปํ เอตํ อณุจฺฉวิกํ เอตํ
 อณุโลมํ. โย เอวํ ปฏฺฐิจฺฉนฺเน¹ นิรเย อตฺตानํ น ทสฺสเยย, ตีรจฺจนโยนินิ อตฺตानํ น ทสฺสเยย,
 ปิตฺติวิสเย อตฺตानํ น ทสฺสเยย, มนุสฺสโลเก อตฺตानํ น ทสฺสเยย, เทวโลเก อตฺตानํ
 น ทสฺสเยยยาติ เอวมาหํสุ เอวํ กเถนฺติ เอวํ ภณฺนฺติ เอวํ ทิปยฺนฺติ เอวํ โวหรนฺตฺติ สามคฺคฺยมาหุ
 ตสฺส ตํ โย อตฺตानํ ภวเน น ทสฺสเย. เตนาห ภควา :-

ปฏฺฐินจฺรตฺส ภิกฺขุโน
 ภขมานตฺส วิวิตฺตมาสนํ
 สามคฺคฺยมาหุ ตสฺส ตํ
 โย อตฺตानํ ภวเน น ทสฺสเยติ.

[๔๖]

สพฺพตฺถ มุณี อนิสฺสฺสโต
น ปิยํ กุพฺพติ โนปิ อปฺปิยํ
ตสฺมี ปริเทวมจฺจรํ
ปณฺเณ วาริ ยถา น ลิมฺปติ.

สพฺพตฺถ มุณี อนิสฺสฺสโตติ : สพฺพํ วุจฺจติ ทฺวาทสายตฺนานิ : จกฺขุเจว รูปา จ, โสตฺถจ
 สทฺทา จ, ฆานนฺจ คฺนฺธา จ, ชิวฺหา จ รสา จ, กาโย จ โสภฺจพฺพา จ, มโน จ ฌมฺมา จ. **มุณีติ** :
 โมนํ วุจฺจติ ฌาณํ ยา ปณฺเณ ปชานนา ... สงฺกขาลมตฺติจฺจ โส มุณี. **อนิสฺสฺสโตติ** : เทว นิสฺสยา :
 ตณฺหานิสฺสโย จ ทิฏฺฐินิสฺสโย จ... อยํ ตณฺหานิสฺสโย... อยํ ทิฏฺฐินิสฺสโย. มุณี ตณฺหานิสฺสยํ
 ปหาย ทิฏฺฐินิสฺสยํ ปฏฺฐินิสฺสชฺชิตฺวา จกฺขุ อนิสฺสฺสโต, โสตํ อนิสฺสฺสโต, ฆานํ อนิสฺสฺสโต, ชิวฺหํ
 อนิสฺสฺสโต, กายํ อนิสฺสฺสโต, มนํ อนิสฺสฺสโต, รูเป... สทฺเท... คฺนฺเช... รเส... โสภฺจพฺเพ...
 ฌมฺเม... กุลฺลํ... คณฺณํ... อวาสา... ลาภํ... ยสํ... ปสํ... สฺขํ... จิวฺรปฺปนฺนพาทเสนาสน
 คิลานปจฺจยเกสชฺชปริกฺขารํ... กามธาตุํ... รูปรธาตุํ... อรูปธาตุํ... กามภวํ... รูปรภวํ...
 อรูปภวํ... สณฺณภวํ... อสณฺณภวํ เนวสณฺณานาสณฺณภวํ... เอกโวการภวํ...

¹ ก. ปฏฺฐิปนฺโน

จตุโวการภว... ปณจโวการภว... อตีต... อนาคต... ปจจุปนุ... ทิฏฐิ สุตฺ มุตฺ วิญญาตฺ.
 สพฺเพ ฌมฺเม อนิสฺสึโต อนลฺลึโน อนุปฺคโต อนชฺโฆสิโต อนชฺมุตฺโต นิกฺขนฺโต นิสฺสํโฏ
 วิปฺปมุตฺโต วิสณฺณุตฺโต วิมรียาทิกเตน เจตสา วิหรตีติ สพฺพตฺถ มุนิ อนิสฺสึโต.

น ปิยํ กุพฺพติ โนปิ อปฺปิยนฺติ ปิยาติ : เทว ปิยา : สตุตา วา สงฺขาราวา.

กตเม สตุตา ปิยา ? อธิ ชสฺส เต โหนฺติ อตฺถกามา หิตกามา ฆาสุกามา โยคกฺเขมกามา
 มาตา วา ปิตา วา ภاتا วา ภคินี วา ปุตฺโต วา ธีตา วา มิตฺตา วา อมจฺจา วา ญาติ วา
 สาโลหิตา วา, อิเม สตุตา ปิยา.

กตเม สงฺขาราวา ปิยา ? มนาปิกา รูปา มนาปิกา สทฺทา มนาปิกา คนฺธา มนาปิกา รสา
 มนาปิกา โสณฺณจฺพฺพา, อิเม สงฺขาราวา ปิยา.

อปฺปิยาติ : เทว อปฺปิยา : สตุตา วา สงฺขาราวา.

กตเม สตุตา อปฺปิยา ? อธิ ชสฺส เต โหนฺติ อนตฺถกามา อหิตกามา อฆาสุกามา
 อโยคกฺเขมกามา ชีวิตา โวโรเปตฺถกามา, อิเม สตุตา อปฺปิยา.

กตเม สงฺขาราวา อปฺปิยา ? อมนาปิกา รูปา อมนาปิกา สทฺทา อมนาปิกา คนฺธา
 อมนาปิกา รสา อมนาปิกา โสณฺณจฺพฺพา, อิเม สงฺขาราวา อปฺปิยา.

น ปิยํ กุพฺพติ โนปิ อปฺปิยนฺติ : “อํ เม สตุโต ปิโย, อิเม จ เม สงฺขาราวา มนาปา”ติ
 ราวเสน ปิยํ น กโรติ, “อํ เม สตุโต อปฺปิโย, อิเม จ เม สงฺขาราวา อมนาปาติ ปฏฺิฆวเสน
 อปฺปิยํ น กโรติ น ชเนติ น สลฺยชเนติ น นิพฺพตฺเตติ นานินิพฺพตฺเตตีติ น ปิยํ กุพฺพติ โนปิ
 อปฺปิยํ.

ตสฺมี ปริเทวมจฺจํ ปณฺเณ วาริ ยถา น ลิมฺปตีติ ตสฺมินฺติ : ตสฺมี ปุคฺคเล อรหนฺเต
 จีณาสเว. **ปริเทโวติ :** ชาติพฺยสเนน วา สฺกุจฺสฺส โภคพฺยสเนน วา สฺกุจฺสฺส โรคพฺยสเนน วา
 สฺกุจฺสฺส ลีลพฺยสเนน วา สฺกุจฺสฺส ทิฏฺฐิพฺยสเนน วา สฺกุจฺสฺส อณฺตฺรณฺตเรณ พฺยสเนน
 สมฺนฺนาคตฺสฺส อณฺตฺรณฺตเรณ ทฺกชฺชมฺเมณ สฺกุจฺสฺส อาเทโว ปริเทโว อาเทวนา ปริเทวนา
 อาเทวิตตฺตํ ปริเทวิตตฺตํ วาจา ปลาโป วิปฺปลาโป ลาลโป ลาลปฺปายนา ลาลปฺปายิตตฺตํ.

มจฺฉริยนฺติ : ปณฺจ มจฺฉริยานิ : อาวาสมจฺฉริยํ กุลมจฺฉริยํ ลากมจฺฉริยํ วรรณมจฺฉริยํ
 ฌมฺมมจฺฉริยํ. ยํ เอวรूपํ มจฺฉริยํ มจฺฉรายนา มจฺฉรายิตตตํ เววิจฺฉํ กทริยํ กฏฺกณฺจุกตา
 อกฺกหิตตตํ จิตฺตสฺส, อิํ วุจฺจติ มจฺฉริยํ. อปีจ ขนฺธมจฺฉริยมฺปี มจฺฉริยํ, ฐาตุมจฺฉริยํปี มจฺฉริยํ,
 อายตนมจฺฉริยํปี มจฺฉริยํ, คาโห, อิํ วุจฺจติ มจฺฉริยํ.

ปณฺเณ วาริ ยถา น ลิมฺปตีติ ปณฺณํ วุจฺจติ ปทุมปตฺตํ. วาริ วุจฺจติ อุทกํ. ยถา วาริ
 ปทุมปตฺเต น ลิมฺปติ น ปลิมฺปติ นฺปลิมฺปติ, อลิตฺตํ อปลิตฺตํ อนุปลิตฺตํ. เอวเมว ตสฺมี ปุคฺคเล
 อรหนฺเต จีณาสเว ปริเทโว จ มจฺฉริยณฺจ น ลิมฺปติ น ปลิมฺปติ นฺปลิมฺปติ, อลิตฺตา อปลิตฺตา
 อนุปลิตฺตา. โส จ ปุคฺคโล อรหนฺโต เตหิ กิเลเสหิ น ลิมฺปติ น ปลิมฺปติ นฺปลิมฺปติ, อลิตฺโต
 อปลิตฺโต อนุปลิตฺโต นิกฺขนฺโต นิสฺสโณ วิปฺปมฺตฺโต วิสณฺณตฺโต วิมฺริยาทิกเตน เจตฺสา
 วิหฺรตีติ ตสฺมี ปริเทวมจฺฉริํ ปณฺเณ วาริ ยถา น ลิมฺปติ. เตนานห ภควา :-

สพฺพตฺถ มฺนี อนิสฺสีโต
 น ปียํ กุพฺพติ โนปี อปฺปียํ
 ตสฺมี ปริเทวมจฺฉริํ
 ปณฺเณ วาริ ยถา น ลิมฺปตีติ.

[๔๗] **อุทวินฺทุ ยถาปี โปกฺขเร**
ปทุมเม วาริ ยถา น ลิมฺปติ
เอวํ มฺนี โนปลิมฺปติ
ยทิตํ ทิฏฺฐสฺสุมฺเตสฺสุ วา.

อุทวินฺทุ ยถาปี โปกฺขเรติ อุทวินฺทุติ : วุจฺจติ อุทกเถโว. โปกฺขริํ วุจฺจติ ปทุมปตฺตํ. ยถา
 อุทวินฺทุ ปทุมปตฺเต น ลิมฺปติ น ปลิมฺปติ นฺปลิมฺปติ, อลิตฺตํ อปลิตฺตํ อนุปลิตฺตนฺติ อุทวินฺทุ
 ยถาปี โปกฺขเร.

ปทุมเม วาริ ยถา น ลิมปตีติ : ปทุมํ วุจฺจติ ปทุมปฺปฬํ. วาริ วุจฺจติ อุทกํ. ยถา วาริ ปทุม
ปฺปฬเ¹ น ลิมปติ น ปลิมปติ นฺปลิมปติ, อลิตฺตํ อปลิตฺตํ อนฺปลิตฺตนฺติ ปทุมเม วาริ ยถา
น ลิมปติ.

เอวํ มุนิ โนปลิมปติ, ยทิตํ ทิฏฺฐสฺสุมฺเตสฺส วาติ เอวณฺติ : โอปมฺมสมฺปฏฺิปาทณฺํ, มุนีติ :
โมนํ วุจฺจติ ฌาณํ ยา ปลฺลยา ปชานนา... สงฺกชาลมฺติจฺจ โส มุนิ. เลปาคี : เทว เลปา :
ตณฺหาเลโป จ ทิฏฺฐิเลโป จ... อยํ ตณฺหาเลโป... อยํ ทิฏฺฐิเลโป. มุนิ ตณฺหาเลปํ ปหาย ทิฏฺฐิเลปํ
ปฏฺินิสฺสชฺชิตฺวา ทิฏฺฐเ น ลิมปติ, สฺเต น ลิมปติ, มฺเต น ลิมปติ, วิญฺญาเต น ลิมปติ น ปลิมปติ
นฺปลิมปติ, อลิตฺโต อปลิตฺโต อนฺปลิตฺโต นิทฺถนฺโต นิสฺสโณ วิปฺปมฺตฺโต วิสณฺณตฺโต
วิมฺริยาทิกเตน เจตฺสา วิหฺรตีติ เอวํ มุนิ โนปลิมปติ ยทิตํ ทิฏฺฐสฺสุมฺเตสฺส วา. เตนานห ภคฺวา :-

อุทวินฺนุ ยถาปี โปกฺขเร
ปทุมเม วาริ ยถา น ลิมปติ
เอวํ มุนิ โนปลิมปติ
ยทิตํ ทิฏฺฐสฺสุมฺเตสฺส วาติ.

[๔๘] โธโน น หิ เตน มลฺลยติ
 ยทิตํ ทิฏฺฐสฺสุมฺเตสฺส วา
 นานฺยเณน วิสุทฺธิมิจฺจติ
 น หิ โส รชฺชติ โน วิรชฺชติ.

โธโน น หิ เตน มลฺลยติ ยทิตํ ทิฏฺฐสฺสุมฺเตสฺส วาติ โธโนติ : โธนา วุจฺจติ ปลฺลยา. ยา
ปลฺลยา ปชานนา... อโมโห ฌมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ. กิการณา โธนา วุจฺจติ ปลฺลยา ? ตาย
ปลฺลยาย กายทฺวจฺจริตฺตํ ชฺชตฺถจ โชตฺถจ สนฺโชตฺถจ นิตฺโชตฺถจ, วจิทฺวจฺจริตฺตํ ชฺชตฺถจ โชตฺถจ
สนฺโชตฺถจ นิตฺโชตฺถจ, มโนทฺวจฺจริตฺตํ ชฺชตฺถจ โชตฺถจ สนฺโชตฺถจ นิตฺโชตฺถจ, ราโค ชฺชโต จ
โชโต จ สนฺโชโต จ นิตฺโชโต จ, โทโส... โมโห... โโกโห... อุปนาโห... มกฺโข... ปฟาโส...
อิสฺสา... มจฺจริยํ... มายา... สาเจยฺยํ... ฌมฺโภ... สารมฺโภ... มาโน... อติมานอ... มโท...

¹ จ.ม. ปทุมปฺปฬํ

ปมาโท... สพฺเพ กิเลสา... สพฺเพ ทุจฺจริตา... สพฺเพ ทรธา... สพฺเพ ปริพาหา... สพฺเพ
 สนฺดาปา... สพฺพา กุสลาภิสงฺขารา ชฺฐตา จ โชตา จ สนฺโชตา จ นิทฺโชตา จ, ตํการณา โชนณา
 วุจฺจติ ปลฺลว.

อถ วา สมฺมาทิฏฺฐิยา มิจฺจาทิฏฺฐิ ชฺฐตา จ โชตา จ สนฺโชตา จ นิทฺโชตา จ,
 สมฺมาสงฺกปฺเปณ มิจฺจาสงฺกปฺโป ชฺโชโต จ โชโต จ สนฺโชโต จ นิทฺโชโต จ, สมฺมาวาจา
 มิจฺจาวาจา ชฺฐตา จ. สมฺมากมฺมฺนฺเตน มิจฺจากมฺมฺนฺโต ชฺโชโต จ. สมฺมาอาชีเวณ มิจฺจาอาชีโว
 ชฺโชโต จ, สมฺมาวาชาเมณ มิจฺจาวาชาโม ชฺโชโต จ. สมฺมาสติยา มิจฺจาสติ ชฺฐตา จ. สมฺมาสมาธินา
 มิจฺจาสมาธิ ชฺโชโต จ. สมฺมาฌาเณณ มิจฺจาฌาณํ ชฺชตฺถจ. สมฺมาวิมุตฺติยา มิจฺจาวิมุตฺติ ชฺฐตา จ
 โชตา จ สนฺโชตา จ นิทฺโชตา จ.

อถ วา อริเยณ อฏฺฐงฺกิกิเณ มคฺเคณ สพฺเพ กิเลสา. สพฺเพ ทุจฺจริตา. สพฺเพ ทรธา. สพฺเพ
 ปริพาหา. สพฺเพ สนฺดาปา. สพฺพา กุสลาภิสงฺขารา ชฺฐตา จ โชตา จ สนฺโชตา จ นิทฺโชตา จ.
 อรหา อิมฺหิ โชนฺหิ ชฺมเมหิ อุเปโต สมฺเปโต อุปคโต สมฺปคโต อุปฺปนฺโน สมฺปฺปนฺโน
 สมฺนฺนาคโต. ตสฺมา อรหา โชนฺ. โส ชฺฐตราโค ชฺฐตาโป ชฺฐตฺกิลฺโส ชฺฐตฺปริพาหฺโต โชนฺ.

โชนฺ น หิ เตน มลฺลติ ยทิทํ ทิฏฺฐสฺสุมฺเตสฺส วาติ : โชนฺ ทิฏฺฐํ น มลฺลติ, ทิฏฺฐสฺมี
 น มลฺลติ, ทิฏฺฐโต น มลฺลติ, “ทิฏฺฐํ เม”ติ น มลฺลติ, สฺสํ น มลฺลติ, สฺสสฺมี น มลฺลติ, สฺสโต
 น มลฺลติ, “สฺสํ เม”ติ น มลฺลติ, มฺตํ น มลฺลติ, มฺตสฺมี น มลฺลติ, มฺตโต น มลฺลติ, “มฺตํ เม”ติ
 น มลฺลติ, วิญฺญาตํ น มลฺลติ, วิญฺญาตสฺมี น มลฺลติ, วิญฺญาตโต น มลฺลติ, “วิญฺญาตํ เม”ติ
 น มลฺลติ, วุตฺตมฺปิ เหนฺ กวตา :- “อสมฺมี”ติ ภิกฺขเว มลฺลิตเมตํ, “อยมฺหมสมฺมี”ติ¹ มลฺลิตเมตํ,
 “ภวิสฺสนฺ”ติ มลฺลิตเมตํ, “น ภวิสฺสนฺ”ติ มลฺลิตเมตํ, “รฺูปิ ภวิสฺสนฺ”ติ มลฺลิตเมตํ, “อรฺูปิ
 ภวิสฺสนฺ”ติ มลฺลิตเมตํ, “สญฺญิ ภวิสฺสนฺ”ติ มลฺลิตเมตํ, “อสญฺญิ ภวิสฺสนฺ”ติ มลฺลิตเมตํ,
 “เนวสญฺญินาสญฺญิ ภวิสฺสนฺ”ติ มลฺลิตเมตํ. มลฺลิตํ ภิกฺขเว โรโค, มลฺลิตํ คณฺโฑ, มลฺลิตํ
 สลฺลํ, มลฺลิตํ อุปฺทฺทโว, ตสฺมาติห ภิกฺขเว อมฺลฺลมาเนน เจตสา วิหริสฺสามาติ, เอวญฺหิ โว
 สิกฺขิตพฺพนฺติ. โชนฺ น หิ เตน มลฺลติ, ยทิทํ ทิฏฺฐสฺสุมฺเตสฺส วา.

¹ ก. อนสมฺมีติ

นายเถน วิสุทธีมิจฉตีติ : โธโน อถเถน อสุทธีมกุเคน มิจฉาปฏิปทาย
อนิยยานิกปเถน อถเถตฺร สติปฏฺจานเหหิ อถเถตฺร สมมปฺปฺรชานเหหิ อถเถตฺร อิทฺธิปาเทหิ
อถเถตฺร อินฺทฺริเยหิ อถเถตฺร พลเหหิ อถเถตฺร โพชฺฌงฺเกหิ อถเถตฺร อริยา อฏฺจงฺกิกา มกฺคา
สุทฺธี วิสุทฺธี ปริสุทฺธี มุตฺตี วิมุตฺตี ปริมุตฺตี น อิจฺฉติ น สาทิยติ น ปตฺถเถติ น ปิเหติ นาภิขปฺปตีติ
นายเถน วิสุทฺธีมิจฉตีติ.

น หิ โส รชชติ โน วิรชชตีติ : สพฺเพ พาลปฺลุชฺชนา รชชนฺติ, กลฺยาณปฺลุชฺชน¹ อฺปาทาย
สตุตฺเตเสขา วิรชชนฺติ, อรหา เนว รชชติ โน วิรชชติ. วิรตุโต โส ขยา รากสฺส วิตรากตฺตา ขยา
โทสสฺส วิตฺโทสตฺตา ขยา โมหสฺส วิตฺโมहतฺตา. โส วุฏฺฐวาโส จิณฺณจฺรโณ... ชาติชฺรามรณ-
สํสาร์, นตฺถิ ตสฺส ปฺนพฺภโวติ น หิ โส รชชติ โน วิรชชติ. เตนานฺท ภควา :-

โธโน น หิ เตน มถฺยติ
ยทิตฺถํ ทิฏฺฐสฺสตุตฺตมฺเตสฺสุ วา
นายเถน วิสุทฺธีมิจฉตีติ
น หิ โส รชชติ โน วิรชชตีติ.
ฉฺฉจฺโจะ ชฺราสฺสตุตฺตนิทฺเทโส นิฏฺฐจฺโจะ.

¹ ฉ.ม. ปฺลุชฺชนกลฺยาณกํ

๖. ขราสุตตนิทเทส¹

อธิบายขราสุตร ว่าด้วยขรา

พระสารีบุตรเถระจะกล่าวอธิบายขราสุตร ดังต่อไปนี้

[๑๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ชีวิตนี้น้อยนัก มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี แม้หากผู้ใดจะมีชีวิตอยู่เกินไป
กว่านั้น ผู้นั้นก็จะตายเพราะขราแน่แท้

ว่าด้วยชีวิตเป็นของน้อยด้วยเหตุ ๒ ประการ

คำว่า **ชีวิต** ในคำว่า **ชีวิตนี้น้อยนัก** อธิบายว่า อายุ ความดำรงอยู่ ความดำเนินไป
ความให้ชีวิตดำเนินไป ความเคลื่อนไหว ความเป็นไป ความรักษา ความเป็นอยู่ ชีวิตินทรีย์
อนึ่ง ชีวิตเป็นของน้อยด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. ชีวิตเป็นของน้อย เพราะดำรงอยู่ช่วงเวลาเพียงเล็กน้อย

๒. ชีวิตเป็นของน้อย เพราะมีคุณค่าเพียงเล็กน้อย

ชีวิตเป็นของน้อย เพราะดำรงอยู่ช่วงเวลาเพียงเล็กน้อย เป็นอย่างไร

คือ ในขณะที่จิตที่เป็นอดีต ชีวิตเป็นอยู่แล้ว ไม่ใช่กำลังเป็นอยู่ ไม่ใช่จักเป็นอยู่ ในขณะที่
จิตที่เป็นอนาคต ชีวิตจักเป็นอยู่ ไม่ใช่กำลังเป็นอยู่ ไม่ใช่เป็นอยู่แล้ว ในขณะที่จิตที่เป็น
ปัจจุบัน ชีวิตกำลังเป็นอยู่ ไม่ใช่เป็นอยู่แล้ว ไม่ใช่จักเป็นอยู่

(สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า)

ชีวิต อรรถภาพ สุขและทุกข์ทั้งปวง
เป็นธรรมที่ประกอบกันขึ้นชั่วขณะจิตเดียว
ขณะย่อมหมุนไปอย่างรวดเร็ว

เทวดาผู้ดำรงอยู่ได้ตั้ง ๘๔,๐๐๐ กัป

ก็มีได้ประกอบด้วยจิต ๒ ดวง (ในขณะจิตเดียว) เป็นอยู่ได้

ขั้นเหล่าใดของสัตว์ที่ตายไป หรือยังดำรงอยู่ในโลกนี้ดับไปแล้ว

ขั้นเหล่านั้นทั้งหมด เป็นอย่างเดียวกัน ดับไปแล้วก็มีได้สืบต่อกัน

ขั้นที่แตกไปในอดีตอันหาลำดับมิได้

¹ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒๕

และขั้นที่จะแตกไปในอนาคต มีลักษณะไม่ต่างกับขั้นที่ดับในปัจจุบัน

สัตว์ไม่เกิดด้วยอนาคตขั้น ย่อมดำรงอยู่ด้วยปัจจุบันขั้น

เพราะจิตแตกดับไป สัตว์โลกชื่อว่า ตายแล้ว

นี่เป็นปรมัตถบัญญัติ

เพราะมีอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย

ขั้นทั้งหลายที่แปรไปตามฉันทะ ย่อมเป็นไปไม่ขาดสาย

เหมือนน้ำไหลไปตามที่ลุ่ม ฉะนั้น

ขั้นทั้งหลายถึงการทรงตัวอยู่ไม่ได้แตกไปแล้ว

กองขั้นในอนาคตก็ไม่มี ส่วนขั้นที่เกิดแล้วในปัจจุบันก็ดำรงอยู่

เหมือนเมล็ดผักกาดบนปลายเหล็กแหลม ฉะนั้น

ความแตกทำลายแห่งขั้นทั้งหลายที่เกิดขึ้นเหล่านั้น

ปรากฏอยู่ข้างหน้า ขั้นทั้งหลายที่มีการแตกเป็นธรรมดา

ดำรงอยู่ มิได้รวมกับขั้นเก่า

ขั้นทั้งหลายมาโดยสถานะที่ไม่ปรากฏ แตกทำลายไปแล้ว

ก็ไปสู่สถานะที่ไม่ปรากฏ ย่อมเกิดขึ้นและดับไป

เหมือนสายฟ้าแลบในอากาศ ฉะนั้น

ชีวิตชื่อว่าเป็นของน้อย เพราะดำรงอยู่ช่วงเวลาเพียงเล็กน้อย เป็นอย่างนี้

ชีวิตเป็นของน้อย เพราะมีคุณค่าเพียงเล็กน้อย เป็นอย่างไร

คือชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยลมหายใจเข้า ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยลมหายใจออก ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยมหาภูตรูป ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยอาหารที่กลืนกิน ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยไฟธาตุ ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยวิญญูณ มूलเหตุ (กรัชกาย) ของสภาวะธรรมเหล่านี้มีกำลังน้อย บุพพเหตุของสภาวะธรรมเหล่านี้มีกำลังน้อย ปัจจัยทั้งหลายมีอารมณ์เป็นต้นมีกำลังน้อย แคนเกิด (ตัณหา) มีกำลังน้อย ธรรมที่เกิดร่วมกันของสภาวะธรรมเหล่านี้มีกำลังน้อย ธรรมที่ประกอบกัน (อรุปรธรรม) ของสภาวะธรรมเหล่านี้มีกำลังน้อย ธรรมที่เกิดพร้อมกันของสภาวะธรรมเหล่านี้มีกำลังน้อย กิเลสเครื่องประกอบ (ตัณหา) มีกำลังน้อย สภาวะธรรมเหล่านี้แต่ละอย่างมีกำลังน้อยตลอดเวลา สภาวะธรรมเหล่านี้แต่ละอย่างไม่มั่นคง สภาวะธรรมเหล่านี้ต่างก็ทำให้สภาวะธรรมอื่นตกลงลงไป เพราะสภาวะธรรมเหล่านี้

ต่างก็ไม่มีความต้านทาน สภาวะธรรมเหล่านี้ต่างก็ไม่ดำรงกันและกันอยู่ได้ แม้สภาวะธรรมที่ทำให้ธรรมเหล่านี้เกิดก็ไม่

อนึ่ง ธรรมใด ๆ ก็มีได้เสื่อมไปเพราะธรรมใด ๆ
 เพราะขั้นเหล่านี้ ฟังถึงความแตกดับไปโดยประการทั้งปวง
 ขั้นเหล่านี้ที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยก่อน
 แม้เหตุปัจจัยที่เกิดก่อนก็แตกดับไปแล้วในก่อน
 ในกาลไหน ๆ ขั้นที่เกิดก่อนและที่เกิดภายหลัง
 จึงไม่ได้เห็นกันและกัน

ชีวิตถือว่าเป็นของน้อย เพราะมีคุณค่าเพียงเล็กน้อย เป็นอย่างนี้

อนึ่ง เพราะเทียบกับชีวิตของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ชีวิตของมนุษย์จึงน้อย คือ เล็กน้อย นิดหน้อย ชั่วขณะ เร็วพลัน ประเดี๋ยวเดียว ตั้งอยู่ไม่นาน ดำรงอยู่ไม่นาน เพราะเทียบกับชีวิตของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ... เทวดาชั้นยามา ... เทวดาชั้นดุสิต ... เทวดาชั้นนิมมานรดี ... เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ... เพราะเทียบเคียงกับชีวิตของเทวดาชั้นพรหมภายิกา (ผู้นับเนื่องอยู่ในหมู่พรหม) ชีวิตของมนุษย์จึงน้อย คือ เล็กน้อย นิดหน้อย ชั่วขณะ เร็วพลัน ประเดี๋ยวเดียว ตั้งอยู่ไม่นาน ดำรงอยู่ไม่นาน

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อายุของมนุษย์น้อย จำต้องไปสู่ปรโลก ต้องประสบกับความตายที่เข้าใจกันอยู่ ควรทำกุศล ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ที่เกิดมาแล้วไม่ตายไม่มี ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดมีชีวิตยืนนาน ผู้นั้นก็อยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรืออยู่ได้เกินกว่านั้นก็มีน้อย

(พระผู้มีพระภาคผู้ศุคตศาสดา ครั้นตรัสเวทยากรณ์ภายิตนี้แล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า)

มนุษย์มีอายุน้อย บุคคลผู้ฉลาดฟังดูหมิ่นชีวิตที่น้อยนั้น
 พึงเร่งประพฤติธรรมเหมือนคนถูกไฟไหม้ศีรษะ ฉะนั้น
 เพราะความตายจะไม่มาถึงไม่มี

วันคืนล่วงเลยไป ชีวิตก็ใกล้หมดสิ้นไป
 อายุของสัตว์ทั้งหลายก็หมดสิ้นไป
 เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อยจะแห้งไป ฉะนั้น

รวมความว่า ชีวิตนี้น้อยนัก

คำว่า มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี อธิบายว่า มนุษย์ย่อมเคลื่อน ตาย สูญหาย สลายไป ในขณะที่เป็นกมลละ (น้ำใส) บ้าง ... ในขณะที่เป็นอัพพุทะ (น้ำล้างเนื้อ) บ้าง ... ในขณะที่เป็นเปสิ (จิ้นเนื้อ) บ้าง ... ในขณะที่เป็นฉนะ (ก้อนเนื้อ) บ้าง ... ในขณะที่เป็นปัญญาสาขา (๕ ปุ่ม คือ มือ ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑) บ้าง ขณะคลอด ย่อมเคลื่อน ตาย สูญหาย สลายไปบ้าง ย่อมเคลื่อน ตาย สูญหาย สลายไป ในเรือนคลอดบ้าง มีอายุเพียงครึ่งเดือน ย่อมเคลื่อน ตาย สูญหาย สลายไปบ้าง มีอายุ ๑ เดือน ... มีอายุ ๒ เดือน ... มีอายุ ๓ เดือน ... มีอายุ ๔ เดือน ... มีอายุ ๕ เดือน ... มีอายุ ๖ เดือน ... มีอายุ ๗ เดือน ... มีอายุ ๘ เดือน ... มีอายุ ๙ เดือน ... มีอายุ ๑๐ เดือน ... มีอายุ ๑ ปี ... มีอายุ ๒ ปี ... มีอายุ ๓ ปี ... มีอายุ ๔ ปี ... มีอายุ ๕ ปี ... มีอายุ ๖ ปี ... มีอายุ ๗ ปี ... มีอายุ ๘ ปี ... มีอายุ ๙ ปี ... มีอายุ ๑๐ ปี ... มีอายุ ๒๐ ปี ... มีอายุ ๓๐ ปี ... มีอายุ ๔๐ ปี ... มีอายุ ๕๐ ปี ... มีอายุ ๖๐ ปี ... มีอายุ ๗๐ ปี ... มีอายุ ๘๐ ปี ... มีอายุ ๙๐ ปี ย่อมเคลื่อน ตาย สูญหาย สลายไปบ้าง รวมความว่า มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี

คำว่า แม้หากผู้ใดจะมีชีวิตอยู่เกินไปกว่านั้น อธิบายว่า ผู้ใดอยู่ได้เกิน ๑๐๐ ปี ผู้นั้นก็อยู่ได้อีก ๑ ปีบ้าง ... ๒ ปีบ้าง ... ๓ ปีบ้าง ... ๔ ปีบ้าง ... ๕ ปีบ้าง ... ๒๐ ปีบ้าง ... ๓๐ ปีบ้าง ... ผู้นั้นก็อยู่ได้อีก ๔๐ ปีบ้าง รวมความว่า แม้หากผู้ใด จะมีชีวิตอยู่เกินไปกว่านั้น

คำว่า ผู้นั้นก็จะตายเพราะชราแก่แท้ อธิบายว่า เมื่อผู้ใดชรา คือ สูงอายุ เป็นผู้เฒ่า ล่วงกาลมามาก ผ่านวัยมามาก มีพินหัก ผมหงอก ผมบาง ศีรษะล้าน หนังก่อน คิ้วตกกระ หลังโกง หลังค่อม ฝ่ามือเท้าชันกาย ผู้นั้นก็ย่อมเคลื่อน ตาย สูญหาย สลายไปเพราะชรา ไม่มีความหลุดพ้นจากความตายไปได้

(สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า)

สัตว์ที่เกิดมาแล้ว มีภัยจากความตายเป็นนิจ

เหมือนผลไม้สุกแล้ว มีภัยจากการหล่นไปในเวลาเช้า ฉะนั้น

ภาชนะดินที่ช่างหม้อทำไว้ทั้งหมดมีความแตกเป็นที่สุด ฉันทิ

ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็เป็นฉันทิ

มนุษย์ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ โง่ และฉลาดทั้งหมด

ย่อมไปสู่อำนาจของความตาย มีความตายรออยู่ข้างหน้า

เมื่อมนุษย์เหล่านั้นผู้ถูกความตายครอบงำอยู่

กำลังจะไปจากโลกนี้สู่ปรโลก บิดาก็ปกป้องบุตรไม่ได้

หรือหมุ่ญาติก็ปกป้องหมุ่ญาติไม่ได้

เมื่อพวกญาติกำลังเพ่งมองดูอยู่

รำพันกันเป็นอันมากอยู่นั้นแหละว่า จงดูสัตว์แต่ละตน ๆ

ถูกความตายนำไป เหมือนโคถูกนำไปฆ่า ฉะนั้น

สัตว์โลกถูกความแก่และความตายครอบงำอยู่อย่างนี้

รวมความว่า ผู้นั้นก็จะตายเพราะชราแน่แท้ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชีวิตนี้น้อยนัก มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี

แม้หากผู้ใดจะมีชีวิตอยู่เกินไปกว่านั้น

ผู้นั้นก็จะตายเพราะชราแน่แท้

[๔๐] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ชนทั้งหลายย่อมเศร้าโศกเพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา

เพราะความยึดถือที่เที่ยงแท้ไม่มีอยู่

ความพลัดพรากจากกันนี้ เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง

กุลบุตรเห็นดังนี้แล้ว ก็ไม่พึงครองเรือน

ว่าด้วยคนเศร้าโศกเพราะการยึดถือ

คำว่า **ชนทั้งหลาย** ในคำว่า **ชนทั้งหลาย** ย่อมเศร้าโศกเพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร บรรพชิต เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

คำว่า **ความยึดถือว่าเป็นของเรา** ได้แก่ ความยึดถือว่าเป็นของเรา ๒ อย่าง คือ (๑) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฏฐิ ... นี้ชื่อว่าความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา ... นี้ชื่อว่า ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฏฐิ

ชนทั้งหลายผู้หวนระแวงว่าวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา จักถูกแย่งชิงไป ย่อมเศร้าโศกบ้าง เมื่อวัตถุนั้นกำลังถูกแย่งชิงไป ย่อมเศร้าโศกบ้างเมื่อวัตถุนั้นถูกแย่งชิง ไปแล้ว ย่อมเศร้าโศกบ้าง ชนทั้งหลายผู้หวนระแวงว่า วัตถุที่ตนยึดถือว่าเป็นของเราจักแปรผันไป ย่อม

เสวราโศกบ้าง เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรผันไป ย่อมเสวราโศกบ้าง เมื่อวัตถุนั้นแปรผันไปแล้ว ย่อมเสวราโศกบ้าง คือ ลำบากใจ คร่ำครวญ ตีอก พร่ำเพ้อ ถึงความหลงไหล รวมความว่า ชนทั้งหลาย ย่อมเสวราโศกเพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา

คำว่า ความยึดถือ ในคำว่า เพราะความยึดถือที่เที่ยงแท้ไม่มีอยู่ ได้แก่ ความยึดถือ ๒ อย่าง คือ (๑) ความยึดถือด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความยึดถือด้วยอำนาจทิฏฐิ ... นี้ชื่อว่าความยึดถือด้วยอำนาจตัณหา ... นี้ชื่อว่าความยึดถือด้วยอำนาจทิฏฐิ

ความยึดถือด้วยอำนาจตัณหา เป็นภาวะไม่เที่ยง อันปัจจุปัจจุปรุงแต่งขึ้น อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา

แม้ความยึดถือด้วยอำนาจทิฏฐิ ก็เป็นภาวะไม่เที่ยง อันปัจจุปัจจุปรุงแต่งขึ้น อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเห็นความยึดถือ ที่เป็นของเที่ยง มั่นคง แน่แท้ มีความไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่อย่างนั้นเสมอกับสิ่งที่ยึดถือว่าแน่แท้หรือไม่

ไม่เห็น พระพุทธเจ้าข้า

ดีละภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็มิได้พิจารณาเห็นความยึดถือ ที่เป็นของเที่ยง มั่นคง แน่แท้ มีความไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่อย่างนั้นเสมอกับสิ่งที่ยึดถือว่าแน่แท้

ความยึดถือ ที่เป็นของเที่ยง มั่นคง แน่แท้ มีความไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา ย่อมไม่มีไม่มีอยู่ คือ ไม่ปรากฏ หาไม่ได้ รวมความว่า เพราะความยึดถือที่เที่ยงแท้ไม่มีอยู่

คำว่า ความพลัดพรากจากกันนี้ เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง อธิบายว่า ความเป็นต่าง ๆ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่น มีอยู่ ปรากฏ หาได้ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

พอเถอะอานนทฺ์ เธออย่าเสวราโศก อย่าคร่ำครวญเลย เราพูดไว้ก่อนแล้วมิใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่นจากสิ่งที่รักใคร่ พอใจทั้งหมด มีอยู่ อานนทฺ์ สิ่งที่เกิดแล้ว อันปัจจุปัจจุปรุงแต่งขึ้นแล้ว จะต้องแตกสลายไปเป็นธรรมดา ขออย่าได้แตกสลายไปเลย จะพึงหาได้จากที่ไหนในโลกนี้เล่า ช้อนั้น ไม่ใช่ฐานะจะมีได้ ชันธฺ์ ธาตุ

อายตนะก่อน ๆ แปรผันเป็นอื่นไป ชั้นชัฏ ธาตุ อายตนะที่เกิดหลัง ๆ ก็ย่อมเป็นไป รวมความ
ว่า ความพลัดพรากจากกันนี้ เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง

คำว่า **ดังนี้** ในคำว่า กุลบุตรเห็นดังนี้แล้วก็ไม่พึงครองเรือน เป็นบทสนธิ เป็นคำเชื่อม
บท เป็นคำที่ทำบทให้บริบูรณ์ เป็นความสัมพันธ์แห่งอักษร เป็นความสละสลวยแห่ง
พยางค์นะ คำว่า **ดังนี้** นี้เป็นคำเชื่อมบทหน้ากับบทหลังเข้าด้วยกัน

คำว่า **เห็นดังนี้แล้ว** ได้แก่ เห็นแล้ว คือ มองเห็นแล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำ
ให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ดังนี้ รวมความว่า เห็น
ดังนี้แล้ว

คำว่า **ก็ไม่พึงครองเรือน** อธิบายว่า พึงตัดความกังวลเรื่องการครองเรือน ตัดความ
กังวลเรื่องบุตรภรรยา ตัดความกังวลเรื่องญาติ ตัดความกังวลเรื่องมิตรอำมาตย์ ตัดความ
กังวลเรื่องการสะสมทั้งหมด โกงนวมและหนวดแล้ว นุ่งห่มผ้ากาสาเว ออกจากเรือนบวช
เป็นบรรพชิต เข้าถึงความไม่กังวลแล้ว เทียวไป อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป
ยังชีวิตให้ดำเนินไปผู้เดียว รวมความว่า กุลบุตรเห็นดังนี้แล้ว ก็ไม่พึงครองเรือน ด้วยเหตุ
นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชนทั้งหลายย่อมเสรำโศกเพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา

เพราะความยึดถือที่เที่ยงแท้ไม่มีอยู่

ความพลัดพรากจากกันนี้ เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง

กุลบุตรเห็นดังนี้แล้ว ก็ไม่พึงครองเรือน

[๔๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ใดว่า นี้ของเรา

เบญจขันธ์นั้นบุรุษนั้นย่อมละไปเพราะความตาย

บัณฑิตผู้เป็นพุทธมามกะ รู้ชัดโทษนี้แล้ว

ไม่พืงน้อมไปเพื่อความยึดถือว่าเป็นของเรา

ว่าด้วยการยึดถือเบญจขันธ์

คำว่า เบญจขันธ์นั้นบุรุษนั้นย่อมละไปเพราะความตาย อธิบายว่า

คำว่า ความตาย ได้แก่ การจุติ การเคลื่อนจากหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ
ความทำลาย ความหายไป มัจจุ ความตาย กาลกิริยา การทำลายขั้นชัฏ การทอดทิ้งซากศพไว้
การตัดขาดชีวิตินทรีย์

คำว่า เบญจขันธ์นั้น ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

คำว่า ย่อมละไป ได้แก่ เบญจขันธ์นั้นบุรุษนั้นย่อมละไป คือ ละทิ้ง ละขาด สูญหาย
สลายไป สมจริงดังภาษิตนี้ว่า

โภกทรัพย์ย่อมละบุคคลไปก่อนบ้าง

บุคคลย่อมละโภกทรัพย์ไปก่อนบ้าง

โจรราชผู้ใคร่กาม หมู่ชนผู้มีโภกทรัพย์ เป็นผู้ไม่เที่ยง

เพราะฉะนั้น เราจึงไม่เสรำโศกในเวลาเสรำโศก

ดวงจันทร์ขึ้นเต็มดวงแล้วก็กลับไป

ดวงอาทิตย์กำจัดความมืดแล้วก็กลับไป

ศัตรูเอ๋ย เรา รู้จักโลกธรรมแล้ว

เพราะฉะนั้น เราจึงไม่เสรำโศกในเวลาเสรำโศก

คำว่า เบญจขันธ์ใด ในคำว่า บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ใดว่า นี้ของเรา เบญจขันธ์นั้น
บุรุษนั้นย่อมละไปเพราะความตาย ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

คำว่า บุรุษ ได้แก่ การกล่าวถึง การขนานนาม การบัญญัติ ชื่อที่เรียกกัน ชื่อ การตั้ง
ชื่อ ชื่อที่ตั้งให้ ภาษา พยัญชนะ ชื่อเรียกเฉพาะ

คำว่า ย่อมสำคัญเบญจขันธ์ใดว่า นี้ของเรา อธิบายว่า ย่อมสำคัญเพราะความสำคัญ
ด้วยอำนาจตัณหา ย่อมสำคัญเพราะความสำคัญด้วยอำนาจทิฏฐิ ย่อมสำคัญเพราะความ
สำคัญด้วยอำนาจมานะ ย่อมสำคัญเพราะความสำคัญด้วยอำนาจกิเลส ย่อมสำคัญเพราะ
ความสำคัญด้วยอำนาจทุจริต ย่อมสำคัญเพราะความสำคัญด้วยอำนาจกิเลสเครื่องประกอบ
ย่อมสำคัญเพราะความสำคัญด้วยอำนาจวิบาก รวมความว่า บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ใดว่า
นี้ของเรา

คำว่า บัณฑิต ... รู้ชัดโทษนี้แล้ว ได้แก่ รู้แล้ว คือ ทราบแล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณา
แล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วซึ่งโทษนี้ ในเบญจขันธ์ที่ยึดถือว่าเป็นของเรา
รวมความว่า รู้ชัดโทษนี้แล้ว

คำว่า **บัณฑิต** ได้แก่ นักปราชญ์ บัณฑิต ผู้มีปัญหา มีปัญญาเครื่องตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส รวมความว่า บัณฑิต ... รู้ชัดโทษนี้แล้ว

คำว่า **ผู้เป็นพุทธมามกะ** ... ไม่พึงน้อมไปเพื่อความยึดถือว่าเป็นของเรา อธิบายว่า

คำว่า **ความยึดถือว่าเป็นของเรา** ได้แก่ ความยึดถือว่าเป็นของเรา ๒ อย่าง คือ (๑) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฐิ ... นี้ชื่อว่าความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา ... นี้ชื่อว่า ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฐิ

คำว่า **ผู้เป็นพุทธมามกะ** ได้แก่ ผู้นับถือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ผู้ที่น้อมนับถือพระผู้มีพระภาคว่าเป็นของเรา พระผู้มีพระภาคก็ทรงรับรองบุคคลนั้น

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดเป็นคนคดโกง แข็งกระด้าง พุดพล่อย กริดกราย มีมานะจัด มีจิตไม่มั่นคง ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น มิใช่ผู้นับถือเรา เป็นผู้ไปจากธรรมวินัยนี้แล้ว และภิกษุเหล่านั้นจะไม่ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ ส่วนภิกษุเหล่าใด ไม่คดโกง ไม่พุดพล่อย เป็นนักปราชญ์ ไม่แข็งกระด้าง มีจิตมั่นคง ภิกษุเหล่านั้น เป็นผู้นับถือเรา เป็นผู้ไม่ไปจากธรรมวินัยนี้ และภิกษุเหล่านั้นจะถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้

(พระผู้มีพระภาคผู้ศุคตศาสดา ครั้นตรัสเวทยากรณ์ภาษิตนี้แล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า)

ภิกษุทั้งหลาย ผู้คดโกง แข็งกระด้าง

พุดพล่อย กริดกราย มีมานะจัด มีจิตไม่มั่นคง

น้อมไม่องอกงามในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงแล้ว

(ส่วน) ภิกษุทั้งหลาย ผู้ไม่คดโกง ไม่พุดพล่อย

เป็นนักปราชญ์ ไม่แข็งกระด้าง มีจิตมั่นคง

น้อมองอกงามในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงแล้ว

คำว่า **ผู้เป็นพุทธมามกะ** ... ไม่พึงน้อมไปเพื่อความยึดถือว่าเป็นของเรา อธิบายว่า ผู้เป็นพุทธมามกะละความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหาได้แล้ว สลัดทิ้งความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฐิได้แล้ว ไม่พึงน้อมไป คือ ไม่พึงน้อมไปเพื่อความยึดถือว่าเป็นของเรา ได้แก่ ไม่พึงเป็นผู้เอนไปในความยึดถือว่าเป็นของเรานั้น ไม่พึงเป็นผู้เอนไปใน

ความยึดถือว่าเป็นของเรานั้น ไม่พึงเป็นผู้โน้มไปในความยึดถือว่าเป็นของเรานั้น ไม่พึงเป็นผู้โน้มใจไปในความยึดถือว่าเป็นของเรานั้น ไม่พึงเป็นผู้มีความยึดถือว่าเป็นของเรานั้นเป็นใหญ่ รวมความว่า ผู้เป็นพุทธมามกะ ... ไม่พึงโน้มไปเพื่อความยึดถือว่าเป็นของเรา ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ใดว่า นี้ของเรา
เบญจขันธ์นั้นบุรุษนั้นย่อมละไปเพราะความตาย
บัณฑิตผู้เป็นพุทธมามกะ รู้ชัดโทษนี้แล้ว
ไม่พึงโน้มไปเพื่อความยึดถือว่าเป็นของเรา

[๔๒] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

บุรุษผู้ตื่นขึ้นแล้ว ย่อมไม่เห็นสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยความฝัน ฉันทใด
ใคร ๆ ย่อมไม่เห็นชนผู้เป็นที่รัก ซึ่งตายจากไปแล้ว ฉันทนั้น

ว่าด้วยสิ่งที่เกี่ยวข้องอุปมาเหมือนความฝัน

คำว่า สิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยความฝัน ฉันทใด ได้แก่ ที่เกี่ยวข้อง คือ ที่มาปรากฏ ที่มา
รวมกัน ที่มาประชุมกัน รวมความว่า สิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยความฝัน ฉันทใด

คำว่า บุรุษผู้ตื่นขึ้นแล้ว ย่อมไม่เห็น อธิบายว่า บุรุษผู้ฝันเห็นดวงจันทร์ เห็นดวง
อาทิตย์ เห็นมหาสมุทร เห็นขุนเขาสุเมรุ เห็นช้าง เห็นม้า เห็นรถ เห็นทหารราบ เห็นขบวน
ทัพ เห็นสวนที่น่ารื่นรมย์ เห็นป่าที่น่ารื่นรมย์ เห็นภูมิภาค ที่น่ารื่นรมย์ เห็นสระที่น่า
รื่นรมย์ เมื่อตื่นขึ้นแล้วก็ย่อมไม่เห็นอะไรเลย ฉันทใด รวมความว่า บุรุษผู้ตื่นขึ้นแล้ว ย่อมไม่
เห็น

คำว่า ฉันทนั้น ในคำว่า ชนผู้เป็นที่รัก ... ฉันทนั้น เป็นคำอุปมาอุปไมยทำอุปมาให้สมบุรณ์

คำว่า ชนผู้เป็นที่รัก ได้แก่ ชนผู้เป็นที่รักคือ ผู้นับถือว่าเป็นของเรา ได้แก่ มารดาบิดา
พี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว บุตร ธิดา มิตร อำมาตย์ หรือญาติสายโลหิต รวมความว่า ชน
ผู้เป็นที่รัก ... ฉันทนั้น

คำว่า ย่อมไม่เห็น ... ซึ่งตายจากไปแล้ว อธิบายว่า ผู้ที่ตายไปแล้ว ตรัสเรียกว่า ผู้จาก
ไปแล้ว ใคร ๆ ย่อมไม่เห็น คือ ย่อมไม่แลเห็น ไม่ประสบ ไม่พบ ไม่ได้คืบ ชนผู้เป็นที่รักซึ่ง

ตายไปแล้ว รวมความว่า ย่อมไม่เห็น ... ซึ่งตายจากไปแล้ว ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุรุษผู้ตื่นขึ้นแล้ว ย่อมไม่เห็นสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยความฝัน ฉะนั้น
ใคร ๆ ย่อมไม่เห็นชนผู้เป็นที่รัก ซึ่งตายจากไปแล้ว ฉะนั้น

[๔๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ชื่อของชนเหล่าใดที่กล่าวกันอยู่นี้
ชนเหล่านั้นยังเห็นกันอยู่บ้าง ยังได้ยินกันอยู่บ้าง
สัตว์เกิดจากไปแล้วเหลือไว้แต่ชื่อเท่านั้น เพื่อกล่าวขานกัน

ว่าด้วยสิ่งต่าง ๆ สลายไปเหลือแต่ชื่อ

คำว่า ยังเห็นกันอยู่ ในคำว่า ชนเหล่านั้นยังเห็นกันอยู่บ้าง ยังได้ยินกันอยู่บ้าง ได้แก่ผู้มีรูปที่รู้จักได้ด้วยจักขุวิญญาณ

คำว่า ยังได้ยินกันอยู่ ได้แก่ ผู้มีชื่อเสียงที่รู้จักได้ด้วยโสตวิญญาณ

คำว่า ชนเหล่านั้น ได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัตถ์ บรรพชิต เทวดา และมนุษย์ รวมความว่า ชนเหล่านั้นยังเห็นกันอยู่บ้าง ยังได้ยินกันอยู่บ้าง

คำว่า ของชนเหล่าใด ในคำว่า ชื่อของชนเหล่าใดที่กล่าวกันอยู่นี้ ได้แก่ ของกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัตถ์ บรรพชิต เทวดาและมนุษย์เหล่าใด

คำว่า ชื่อ ได้แก่ การกล่าวถึง การขนานนาม การบัญญัติ ชื่อที่เรียกกัน ชื่อ การตั้งชื่อ ชื่อที่ตั้งให้ ภาษา พัญชนะ ชื่อเรียกเฉพาะ

คำว่า ที่กล่าวกันอยู่ ได้แก่ ที่เรียก ที่กล่าวกันอยู่ คือ ที่พูด ที่บอก ที่แสดง ที่ชี้แจงกันอยู่ รวมความว่า ชื่อของชนเหล่าใดที่กล่าวกันอยู่นี้

คำว่า เหลือไว้แต่ชื่อเท่านั้น เพื่อกล่าวขานกัน อธิบายว่า ชันร์ที่เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ บุคคลย่อมละ ละเว้น ละขาด สูญหาย สลายไป ก็ยังเหลือไว้แต่ชื่อเท่านั้น

คำว่า เพื่อกล่าวขานกัน ได้แก่ เพื่อกล่าวขานกัน คือ เพื่อพูด บอก แสดง ชี้แจง รวมความว่า เหลือไว้แต่ชื่อเท่านั้น เพื่อกล่าวขานกัน

คำว่า จากไปแล้ว ในคำว่า สัตว์เกิดจากไปแล้ว ได้แก่ ตายแล้ว ทำกาละแล้ว

คำว่า สัตว์เกิด ได้แก่ สัตว์ นรชน มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้เป็นไป
ตามกรรม มนุษย์ รวมความว่า สัตว์เกิดจากไปแล้ว ด้วยเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชื่อของชนเหล่าใดที่กล่าวกันอยู่นี้
ชนเหล่านั้นยังเห็นกันอยู่บ้าง ยังได้ยินกันอยู่บ้าง
สัตว์เกิดจากไปแล้วเหลือไว้แต่ชื่อเท่านั้น เพื่อกล่าวขานกัน

[๔๔] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ชนทั้งหลายผู้คิดใจในวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา
ย่อมละทิ้งความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ และความตระหนี่ไม่ได้
เพราะฉะนั้น มุนีผู้เห็นแดนเกษม ละความยึดถือได้แล้ว เทียวไป
คำว่า ชนทั้งหลาย ผู้คิดใจในวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมละทิ้งความเศร้าโศก
ความคร่ำครวญและความตระหนี่ไม่ได้ อธิบายว่า

คำว่า ความเศร้าโศก ได้แก่ ความเศร้าโศก กิริยาที่เศร้าโศก ภาวะที่เศร้าโศก ความ
เศร้าโศกภายใน ความเศร้าโศกมากภายใน ความหม่นไหม้ภายใน ความเร่าร้อนภายใน ความ
หม่นไหม้แห่งจิต ความทุกข์ใจ ถูกศรคือความเศร้าโศกของผู้ถูกความเสียหายของญาติ
กระทบบ้าง ถูกความเสียหายแห่งโภคทรัพย์กระทบบ้าง ถูกความเสียหายเพราะโรคกระทบ
บ้าง ถูกสึลวิบัติกระทบบ้าง ถูกทัญญูวิบัติกระทบบ้าง ประจวบกับความเสียหายอื่นนอกจากที่
กล่าวแล้วกระทบบ้าง ถูกเหตุแห่งทุกข์อื่นนอกจากที่กล่าวแล้วกระทบบ้าง

คำว่า ความคร่ำครวญ ได้แก่ ความบ่นเพื่อ ความคร่ำครวญ กิริยาที่บ่นเพื่อ กิริยาที่
คร่ำครวญ ภาวะที่บ่นเพื่อ ภาวะที่คร่ำครวญ การพูดพล่าม การพูดเพื่อ การพูดเพื่อเจ้อ ความ
พรั่นเพื่อ กิริยาที่พรั่นเพื่อ ภาวะที่พรั่นเพื่อ ของผู้ถูกความเสียหายของญาติกระทบบ้าง ...
ถูกทัญญูวิบัติกระทบบ้าง ประจวบกับความเสียหายอื่นนอกจากที่กล่าวแล้วกระทบบ้าง ถูก
เหตุแห่งทุกข์อื่นนอกจากที่ กล่าวแล้วกระทบบ้าง

ว่าด้วยความตระหนี่ ๕ อย่าง

คำว่า ความตระหนี่ ได้แก่ มัจฉริยะ ๕ อย่าง คือ

๑. อาวาสมัจฉริยะ
๒. กุลมัจฉริยะ

๓. ลาภมัจฉริยะ ๔. วัฒนมัจฉริยะ

๕. ชัมมมัจฉริยะ

ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความเห็นแก่ได้ ความดีเหนียว
ความที่จิตเจ็บร้อน (ในการให้) ความที่จิตหวงแหนเห็นปานนี้ นี้ตรัสเรียกว่า ความตระหนี่

อีกนัยหนึ่ง ความตระหนี่ชั้นกัถิ ความตระหนี่ชาตุกัถิ ความตระหนี่อายตนะกัถิ
ความมุ่งแต่จะได้อะไรก็ดี นี้ตรัสเรียกว่า ความตระหนี่

ค้นหา ตรัสเรียกว่าความติดใจ คือ ความกำหนด ความกำหนดนัค ... อภิขณา อกุศล
มูลคือ โลกะ

คำว่า ความยึดถือว่าเป็นของเรา ได้แก่ ความยึดถือว่าเป็นของเรา ๒ อย่าง คือ (๑)
ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจค้นหา (๒) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทัญญู ...
นี่ชื่อว่าความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจค้นหา ... นี่ชื่อว่า ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วย
อำนาจทัญญู

ชนทั้งหลายผู้หว่านระแวงว่า วัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเราจะถูกแย่งชิงไป ย่อมเศร้า
โศกบ้ำง เมื่อวัตถุนั้นกำลังถูกแย่งชิงไปย่อมเศร้าโศกบ้ำง เมื่อวัตถุนั้นถูกแย่งชิงไปแล้วย่อม
เศร้าโศกบ้ำง ชนทั้งหลายผู้หว่านระแวงว่า วัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเราจะแปรผันไปย่อมเศร้า
โศกบ้ำง เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรผันไปย่อมเศร้าโศกบ้ำง เมื่อวัตถุนั้นแปรผันไปแล้วย่อมเศร้า
โศกบ้ำง ชนทั้งหลายผู้หว่านระแวงว่าวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเราจะถูกแย่งชิงไปย่อมคร่ำ
ครวญบ้ำง เมื่อวัตถุนั้นกำลังถูกแย่งชิงไปย่อมคร่ำครวญบ้ำง เมื่อวัตถุนั้นถูกแย่งชิงไปแล้ว
ย่อมคร่ำครวญบ้ำง ชนทั้งหลายผู้หว่านระแวงว่า วัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเราจะแปรผันไปย่อม
คร่ำครวญบ้ำง เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรผันไป ย่อมคร่ำครวญบ้ำง เมื่อวัตถุนั้นแปรผันไปแล้ว
ก็ย่อมคร่ำครวญบ้ำง

ชนทั้งหลายย่อมรักษา ปกป้อง ถือครอง ยึดถือ สิ่งที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ประพฤติ
ตระหนี่ว่า เป็นของเรา ย่อมเศร้าโศก เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา จึงละความเศร้าโศก
ไม่ได้ ละความคร่ำครวญไม่ได้ ละความตระหนี่ไม่ได้ ละความติดใจไม่ได้ ละไม่ได้ คือ ละ
เว้นไม่ได้ บรรเทาไม่ได้ ทำให้หมดสิ้นไปไม่ได้ ให้ถึงความไม่มีอีกไม่ได้ รวมความว่า ชน
ทั้งหลาย ผู้ติดใจในวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมละทิ้งความเศร้าโศก ความคร่ำครวญและ
ความตระหนี่ไม่ได้

คำว่า เพราะฉะนั้น ในคำว่า เพราะฉะนั้น มุนิผู้เห็นแดนเกษม ละความยึดถือได้แล้ว
 เทียบไป ได้แก่ เพราะฉะนั้น คือ เพราะการณันั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะ
 ต้นเหตุ นั้น เมื่อเห็นโทษนี้ในการยึดถือว่าเป็นของเรา รวมความว่า เพราะฉะนั้น

ว่าด้วยโมเนยธรรม ๓ ประการ

คำว่า มุนิ อธิบายว่า ญาณ ท่านเรียกว่า โมนะ คือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ... ความไม่
 หลงงมงาย ความเลือกเฟิ่นธรรม สัมมาทิฎฐิ๑ ผู้ประกอบด้วยญาณนั้น ชื่อว่ามุนิ คือ ผู้บรรลุ
 โมนญาณแล้ว โมนยธรรม (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนิ) มี ๓ ประการ คือ

๑. โมนยธรรมทางกาย
๒. โมนยธรรมทางวาจา
๓. โมนยธรรมทางใจ ...

ผู้ก้าวล่วงกิเลสเครื่องข้องและตัดหาจุดตาข่ายได้แล้ว ชื่อว่ามุนิ

คำว่า ความยึดถือ ได้แก่ ความยึดถือ ๒ อย่าง คือ (๑) ความยึดถือด้วยอำนาจค้นหา
 (๒) ความยึดถือด้วยอำนาจทิฎฐิ ... นี้ชื่อว่าความยึดถือด้วยอำนาจค้นหา ... นี้ชื่อว่าความ
 ยึดถือด้วยอำนาจทิฎฐิ

มุนิละความยึดถือด้วยอำนาจค้นหาได้แล้ว สลัดทิ้งความยึดถือด้วยอำนาจทิฎฐิได้
 แล้ว ละ คือ ละเว้น บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีก เทียบไป ได้แก่ ประพฤติ
 อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไป

คำว่า ผู้เห็นแดนเกษม อธิบายว่า อมตนิพพาน ตรัสเรียกว่า แคนเกษม คือ ธรรมเป็นที่
 ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นค้นหา เป็นที่คลายกำหนด เป็นที่
 คับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท

คำว่า ผู้เห็นแดนเกษม ได้แก่ ผู้เห็นแดนเกษม คือ เห็นที่ปกป้อง เห็นที่หลีกเร้น เห็นที่
 พึ่ง เห็นที่ไม่มีภัย เห็นที่ไม่จู่ดี เห็นอมตธรรม เห็นนิพพาน รวมความว่า เพราะฉะนั้น มุนิผู้
 เห็นแดนเกษม ละความยึดถือได้แล้ว เทียบไป ด้วยเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชนทั้งหลาย ผู้คิดใจในวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา

ย่อมละทิ้งความเศร้าโศก ความคร่ำครวญและความตระหนี่ไม่ได้

เพราะฉะนั้น มุนิผู้เห็นแดนเกษม ละความยึดถือได้แล้ว เทียบไป

[๔๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการไม่แสดงตนในภพ
ของภิกษุผู้ประพฤติกุศลเห็น ใช้นั่งอันสงัดนั้นว่า
เป็นความสามัคคี

ว่าด้วยผู้ประพฤติกุศลเห็น

คำว่า ของภิกษุผู้ประพฤติกุศลเห็น อธิบายว่า พระเสขะ ๗ จำพวก ตรัสเรียกว่าผู้
ประพฤติกุศลเห็น (ส่วน) พระอรหันต์ ชื่อว่าผู้กุศลเห็นแล้ว

เพราะเหตุไร พระเสขะ ๗ จำพวก จึงตรัสเรียกว่า ผู้ประพฤติกุศลเห็น พระเสขะ
เหล่านั้น ให้จิตกุศลเห็น ถอยกลับ หมุนกลับ ปิดกั้น ข่ม ห้าม รักษา ค้ำครองจิตจากอารมณ์
นั้น เทียวไป ประพฤติ อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไป คือ
ให้จิตกุศลเห็น ถอยกลับ หมุนกลับ ปิดกั้น ข่ม ห้าม รักษา ค้ำครองจิต ในจักขุทวาร เทียวไป
ประพฤติ อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไป คือให้จิตกุศลเห็น
ถอยกลับ ปิดกั้น ข่ม ห้าม รักษา ค้ำครองจิต ในโสตทวาร ... ในฆานทวาร ... ในชีวหาทวาร
... ในกายทวาร ... ในมโนทวาร ...

พระเสขะเหล่านั้น ให้จิตกุศลเห็น ถอยกลับ หมุนกลับ ปิดกั้น ข่ม ห้าม รักษา
ค้ำครองจิตจากอารมณ์นั้น ๆ เทียวไป ประพฤติ อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป
ยังชีวิตให้ดำเนินไป คือ ให้จิตกุศลเห็น ถอยกลับ หมุนกลับ ปิดกั้น ข่ม ห้าม รักษา ค้ำครอง
จิตในจักขุทวาร ... ในโสตทวาร .. ในฆานทวาร ... ในชีวหาทวาร ... ในกายทวาร ... ในมโน
ทวาร เทียวไป ประพฤติ อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไป
เปรียบเหมือนชนไก่ หรือเส้นเอ็นที่ใส่เข้าไปในไฟแล้ว ย่อมหัก งอ ม้วน ไม่คลี่ออก ฉะนั้น
เพราะเหตุนี้ พระเสขะ ๗ จำพวก จึงตรัสเรียกว่า ผู้ประพฤติกุศลเห็น

คำว่า ของภิกษุ ได้แก่ ของภิกษุผู้เป็นกัลยาณปุถุชน หรือของภิกษุผู้เป็นพระเสขะ
รวมความว่า ของภิกษุผู้ประพฤติกุศลเห็น

คำว่า ใช้นั่งอันสงัด อธิบายว่า ที่สำหรับนั่งของภิกษุ ตรัสเรียกว่า ที่นั่ง ได้แก่ เติง
ตั้ง เบาะ เสื่อ แผ่นหนัง เครื่องปูลาดทำด้วยหญ้า เครื่องปูลาดทำด้วยใบไม้ เครื่องปูลาดทำ
ด้วยฟาง ที่นั่งนั้นว่าง สงัด เจียบจากการได้เห็นรูปไม่เป็นที่สบาย ... จากการได้ยินเสียงไม่

เป็นที่สบาย ... จากการได้กลิ่นไม่เป็นที่สบาย ... จากการได้ลิ้มรสไม่เป็นที่สบาย ... จากการ
 ถูกต้องโศกฐิพะไม่เป็นที่สบาย ... ที่นั่งนั้นว่าง สงัด เจียบจากกามคุณ ๕ ไม่เป็นที่สบาย
 ผู้ใช้ คือ ใช้สอย เสพ เสพเป็นนิจ ช่องเสพ เสพเฉพาะที่นั่งอันสงัดนั้น รวมความว่า ใช้ที่นั่ง
 อันสงัด

คำว่า ความสามัคคี ในคำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการไม่แสดงตนในภพของภิกษุ ...
 นั้นว่าเป็นความสามัคคี ได้แก่ สามัคคี ๓ อย่าง คือ

๑. คณสามัคคี
๒. รัชมสามัคคี
๓. อนภินิพัตติสามัคคี

คณสามัคคี เป็นอย่างไร

คือ แม้หากภิกษุทั้งหลายเป็นอันมาก พร้อมเพรียงกัน ชื่นชม ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือน
 น้ำกลมกลืนกับน้ำนม มองดูกันและกันด้วยสายตาที่รักกันอยู่ นี้ชื่อว่า คณสามัคคี

รัชมสามัคคี เป็นอย่างไร

คือ สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗
 อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่านั้นย่อมดำเนินไป ผ่องใส ตั้งมั่น หลุดพ้นไป โดยความเป็นอัน
 เดียวกัน ธรรมเหล่านั้นไม่มีความวิวาทขัดแย้งกัน นี้ชื่อว่ารัชมสามัคคี

อนภินิพัตติสามัคคี เป็นอย่างไร

คือ แม้หากภิกษุเป็นอันมาก ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสตนิพพานธาตุ ความพร้อม
 หรือความเต็มแห่งนิพพานธาตุของภิกษุเหล่านั้นย่อมไม่ปรากฏ นี้ชื่อว่าอนภินิพัตติสามัคคี

คำว่า ในภพ อธิบายว่า นรกเป็นภพของสัตว์นรก กำเนิดเดรัจฉาน เป็นภพของ
 สัตว์ผู้เกิดในกำเนิดเดรัจฉาน เปตวิสัยเป็นภพของสัตว์ผู้เกิดในเปตวิสัย มนุษยโลกเป็นภพ
 ของมนุษย์ เทวโลกเป็นภพของหมู่เทวดา

คำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการไม่แสดงตนในภพของภิกษุ... นั้นว่าเป็นความ
 สามัคคี อธิบายว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าว คือ พุค บอก แสดง ชี้แจงอย่างนี้ว่า ภิกษุใด ไม่
 แสดงตนในนรกอันปกปิด ไม่แสดงตนในกำเนิดเดรัจฉาน ไม่แสดงตนในเปตวิสัย ไม่แสดง
 ตนในมนุษยโลก ไม่แสดงตนในเทวโลกอย่างนี้ การไม่แสดงตนของภิกษุนั้นเป็นความ
 สามัคคี คือ ข้อนี้ เป็นการปกปิด เป็นการเหมาะสม เป็นการสมควร เป็นการอนุโลม รวม

ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการไม่แสดงตนในภพของภิกษุ ... นั่นว่า เป็นความสามัคคี
ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการไม่แสดงตนในภพ
ของภิกษุผู้ประพาศเหล็กเร้น ใช้นั่งอันสงัดนั้นว่า
เป็นความสามัคคี

[๔๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

มุณีไม่อาศัยในสิ่งทั้งปวง ไม่ทำสัตว์สังขารไหนให้เป็นที่รัก
และไม่ทำสัตว์สังขารไหนให้ไม่เป็นที่รัก
ความคร่ำครวญและความตระหนี่ ไม่คิดอยู่ในมุณินั้น
เหมือนหยาดน้ำไม่คิดอยู่บนใบบัว ฉะนั้น

คำว่า มุณีไม่อาศัยในสิ่งทั้งปวง อธิบายว่า อายุตนะ ๑๒ ตรัสเรียกว่า สิ่งทั้งปวง คือ ตา
และรูป หูและเสียง จมูกและกลิ่น ลิ้นและรส กายและโณภูมัพพะ ใจและธรรมารมณ์

คำว่า มุณี อธิบายว่า ญาณ ท่านเรียกว่า โมนะ คือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ... ผู้กล่าวล่วง
กิเลสเครื่องข้องและตัดหาคุณดาขายได้แล้ว ชื่อว่ามุณี

คำว่า ไม่อาศัย ได้แก่ ความอาศัย ๒ อย่าง คือ (๑) ความอาศัยด้วยอำนาจตัดหา (๒)
ความอาศัยด้วยอำนาจทิวฐิ ... นี้ชื่อว่าความอาศัยด้วยอำนาจตัดหา ... นี้ชื่อว่าความอาศัยด้วย
อำนาจทิวฐิ

มุณีละความอาศัยด้วยอำนาจตัดหาได้แล้ว สลัดทิ้งความอาศัยด้วยอำนาจทิวฐิได้แล้ว
ไม่อาศัยตา ... หู ... จมูก ... ลิ้น ... กาย ... ใจ ... รูป ... เสียง ... กลิ่น ... รส ... โณภูมัพพะ ...
ธรรมารมณ์ ... ตระกูล ... หมู่คณะ ... อาวาส ... ลาก ... ยศ ... สรรเสริญ ... สุข ... จีวร ...
บิณฑบาต ... เสนาสนะ ... คิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร ... กามธาตุ ... รูปธาตุ ... อรูปธาตุ ...
กามภพ ... รูปภพ ... อรูปภพ ... สัตถุภพ ... อสัตถุภพ ... เนวสัตถุญานาสัตถุญายตนภพ ...
เอกโวการภพ ... จตุโวการภพ ... ปัญจโวการภพ ... ภพอดีต ... ภพอนาคต ... ภพปัจจุบัน
ไม่อาศัยรูปที่เห็น ... เสียงที่ได้ยิน ... กลิ่น รส โณภูมัพพะที่รับรู้ และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งแล้ว
มุณีไม่อาศัย คือ ไม่คิดแล้ว ไม่คิดแน่นแล้ว ไม่คิดพันแล้ว ไม่คิดใจแล้ว ออกแล้ว สลัดออก

แล้ว หลุดพ้นแล้ว ไม่เกี่ยวข้องกับกรรมทั้งปวงแล้ว มีใจเป็นอิสระ (จากความอาศัย) อยู่รวมความว่า มุนิไม่อาศัยในสิ่งทั้งปวง

ว่าด้วยสิ่งเป็นที่รัก ๒ จำพวก

คำว่า ไม่ทำสัตว์สังขารไหนให้เป็นที่รัก และไม่ทำสัตว์สังขารไหนให้ไม่เป็นที่รัก อธิบายว่า

คำว่า เป็นที่รัก ได้แก่ สิ่งเป็นที่รัก ๒ จำพวก คือ (๑) สัตว์ (๒) สังขาร

สัตว์เหล่าไหนเป็นที่รัก สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ เป็นผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ปรารถนาแต่สิ่งที่เกื้อกูล ปรารถนาแต่ความผาสุก ปรารถนาแต่ความหลุดพ้นจากโยคะ คือ มารดา บิดา พี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว บุตร ธิดา มิตร อำมาตย์ ญาติ หรือผู้ร่วมสายโลหิตของผู้นั้น สัตว์เหล่านี้ ชื่อว่าสิ่งเป็นที่รัก

สังขารเหล่าไหนเป็นที่รัก รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าชอบใจ สังขารเหล่านี้ ชื่อว่าสิ่งเป็นที่รัก

คำว่า ไม่เป็นที่รัก ได้แก่ สิ่งไม่เป็นที่รัก ๒ จำพวก คือ (๑) สัตว์ (๒) สังขาร

สัตว์เหล่าไหนไม่เป็นที่รัก สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ เป็นผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่มีใช้ประโยชน์ ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาแต่ความไม่ผาสุก ไม่ปรารถนาความหลุดพ้นจากโยคะ ปรารถนาจะปลงชีวิตของผู้นั้น สัตว์เหล่านี้ ชื่อว่าไม่เป็นที่รัก

สังขารเหล่าไหนไม่เป็นที่รัก รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอันไม่น่าชอบใจ สังขารเหล่านี้ ชื่อว่าไม่เป็นที่รัก

คำว่า ไม่ทำสัตว์สังขารไหนให้เป็นที่รัก และไม่ทำสัตว์สังขารไหนให้ไม่เป็นที่รัก อธิบายว่า ไม่ทำให้เป็นที่รักด้วยอำนาจระว่า สัตว์นี้เป็นที่รักของเรา สังขารเหล่านี้ เป็นที่ชอบใจของเรา ไม่ทำให้ไม่เป็นที่รักด้วยอำนาจปฏิฆะ คือไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดขึ้นว่า สัตว์นี้ไม่เป็นที่รักของเรา สังขารเหล่านี้ไม่เป็นที่ชอบใจของเรา รวมความว่า ไม่ทำสัตว์สังขารไหนให้เป็นที่รัก และไม่ทำสัตว์สังขารไหนให้ไม่เป็นที่รัก

คำว่า ในมุนินั้น ในคำว่า ความคร่ำครวญและความตระหนี่ไม่ติดอยู่ในมุนินั้น เหมือนหยาดน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัว ฉะนั้น ได้แก่ ในบุคคลผู้เป็นพระอรหันตจีณาสพ

คำว่า ความคร่ำครวญ ได้แก่ ความบ่นเพื่อ ความคร่ำครวญ กิริยาที่บ่นเพื่อ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่บ่นเพื่อ ภาวะที่คร่ำครวญ การพูดพล่าม การพูดเพื่อ การพูดเพื่อเจ้อ ความพรวดเพื่อ กิริยาที่พรวดเพื่อ ภาวะที่พรวดเพื่อ ของผู้ถูกความเสียหายของญาติกระทบบ้าง ถูกความเสียหายแห่งโภคทรัพย์กระทบบ้าง ถูกความเสียหายเพราะโรคกระทบบ้าง ถูกสืลวิบัติกระทบบ้าง ถูกทิวฏฐวิบัติกระทบบ้าง ประจวบกับความเสียหายอื่นนอกจากที่กล่าวแล้วบ้าง ถูกเหตุแห่งทุกข์อื่นนอกจากที่กล่าวแล้วกระทบบ้าง

คำว่า ความตระหนี่ ได้แก่ มัจฉริยะ ๕ อย่าง คือ

๑. อาวาสมัจฉริยะ ๒. กุลมัจฉริยะ
๓. ลาภมัจฉริยะ ๔. วัฒนมัจฉริยะ
๕. ธัมมมัจฉริยะ

คือ ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความเห็นแก่ได้ ความถี่เหนียว ความที่จิตเจ็บร้อน (ในการให้) ความที่จิตหวงแหนเห็นปานนี้ นี้ตรัสเรียกว่าความตระหนี่

อีกนัยหนึ่ง ความตระหนี่ชั้นที่ดี ความตระหนี่ชาติก็ดี ความตระหนี่อายุตนะก็ดี ความมุ่งแต่จะได้อะไรก็ดี นี้ตรัสเรียกว่า ความตระหนี่

คำว่า ไม่ติดอยู่ ... เหมือนหยาดน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัว ฉะนั้น อธิบายว่า ใบของบัว ตรัสเรียกว่า ใบบัว น้ำตรัสเรียกว่า หยาดน้ำ ความคร่ำครวญและความตระหนี่ ไม่ติด คือ ไม่ติดแน่น ไม่ติดพัน ได้แก่ เป็นสภาพไม่ติดแล้ว ไม่ติดแน่นแล้ว ไม่ติดพันแล้ว ในบุคคลผู้เป็นพระอรหันตจิตตาสพนั้น เหมือนหยาดน้ำ ไม่ติด คือ ไม่ติดแน่น ไม่ติดพัน ได้แก่ เป็นของไม่ติดแล้ว เป็นของไม่ติดแน่นแล้ว เป็นของไม่ติดพันแล้วบนใบบัว ฉะนั้น

อนึ่ง บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์นั้น ไม่ติด คือ ไม่ติดแน่น ไม่ติดพัน ได้แก่ เป็นผู้ไม่ติดแล้ว ไม่ติดแน่นแล้ว ไม่ติดพันแล้ว ออกแล้ว สลัดออกแล้ว หลุดพ้นแล้ว ไม่เกี่ยวข้องแล้ว กับกิเลสเหล่านั้น มีใจเป็นอิสระอยู่ รวมความว่า ความคร่ำครวญและความตระหนี่ ไม่ติดอยู่ในมุนีนั้น เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนใบบัว ฉะนั้น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

มุนีไม่อาศัยในสิ่งทั้งปวง ไม่ทำสัตว์สังขารไหนให้เป็นที่รัก

และไม่ทำสัตว์สังขารไหนให้ไม่เป็นที่รัก

ความคร่ำครวญและความตระหนี่ ไม่ติดอยู่ในมุนีนั้น

เหมือนหยาดน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัว ฉะนั้น

[๔๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

มุณีไม่ติดพันในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยินและอารมณ์ที่รับรู้
เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนใบบัว
เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนดอกบัว ฉะนั้น

คำว่า เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนใบบัว อธิบายว่า เมื่อน้ำ ตรีศเรียกว่า หยาดน้ำ ใบของ
บัว ตรีศเรียกว่า ใบบัว เปรียบเหมือนหยาดน้ำ ไม่ติด คือ ไม่ติดแน่น ไม่ติดพัน ได้แก่ เป็น
ของไม่ติดแล้ว ไม่ติดแน่นแล้ว ไม่ติดพันแล้ว บนใบบัว ฉะนั้น รวมความว่า เหมือนหยาด
น้ำไม่ติดบนใบบัว

คำว่า เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนดอกบัว ฉะนั้น อธิบายว่า ดอกของบัว ตรีศเรียกว่า
ดอกบัว น้ำตรีศเรียกว่า หยาดน้ำ เปรียบเหมือนหยาดน้ำไม่ติด คือ ไม่ติดแน่น ไม่ติดพัน
ได้แก่ เป็นของไม่ติดแล้ว ไม่ติดแน่นแล้ว ไม่ติดพันแล้วบนดอกบัว ฉะนั้น รวมความว่า
เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนดอกบัว ฉะนั้น

คำว่า เหมือน ... ฉะนั้น ในคำว่า มุณีไม่ติดพันในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่
รับรู้เหมือน... ฉะนั้น เป็นคำอุปมาอุปไมยมาให้สมบูรณ์

คำว่า มุณี อธิบายว่า ฉญาณ ท่านเรียกว่า โมนะ คือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ... ผู้ก้าวล่วง
กิเลสเครื่องข้องและตัดหาจุดตาข่ายได้แล้ว ชื่อว่ามุณี

คำว่า ความติด ได้แก่ ความติด ๒ อย่าง คือ (๑) ความติดด้วยอำนาจตัดหา (๒) ความ
ติดด้วยอำนาจทักขณธรรม ... นี้ชื่อว่าความติดด้วยอำนาจตัดหา ... นี้ชื่อว่า ความติดด้วยอำนาจทักขณธรรม

มุณีละความติดด้วยอำนาจตัดหาได้แล้ว สลัดทิ้งความติดด้วยอำนาจทักขณธรรมได้แล้ว ไม่
ติดในรูปที่เห็น ไม่ติดในเสียงที่ได้ยิน ไม่ติดในอารมณ์ที่รับรู้ ไม่ติดในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง
แล้ว คือ ไม่ติดแน่น ไม่ติดพัน ได้แก่ เป็นผู้ไม่ติดแล้ว ไม่ติดแน่นแล้ว ไม่ติดพันแล้ว ออก
แล้ว สลัดออกแล้ว หลุดพ้นแล้ว ไม่เกี่ยวข้องแล้ว มีใจเป็นอิสระ (จากกิเลส) อยู่ รวมความว่า
มุณีไม่ติดพันในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยินและอารมณ์ที่รับรู้เหมือน ... ฉะนั้น ด้วยเหตุนี้ พระ
ผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

มุณีไม่ติดพันในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยินและอารมณ์ที่รับรู้ เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบน
ใบบัว เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนดอกบัว ฉะนั้น

[๔๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเครื่องกำจัด

ย่อมไม่สำคัญหมายรูปที่เห็น

เสียงที่ได้ยินและอารมณ์ที่รับรู้

พระอรหันต์นั้นไม่ต้องการความหมกจืดด้วยมรรคอื่น

ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ต้องคลายกำหนด

คำว่า ผู้มีปัญญาเครื่องกำจัด ในคำว่า พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญหมายรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยินและอารมณ์ที่รับรู้ อธิบายว่า ปัญญา ตรัสเรียกว่า เครื่องกำจัด คือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ... ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ

เพราะเหตุไร ปัญญาจึงตรัสเรียกว่า เครื่องกำจัด เพราะปัญญานั้นเป็นเครื่องกำจัด ชำระ ล้าง ชักฟอกกายทุจริต ... วจิตทุจริต ... มโนทุจริต ... ราคะ ... โทสะ ... โมหะ ... โภคะ ... อุปนาหะ ... มกฺขะ ... ปพาสะ ... อิสสา... มัจฉริยะ ... มายา ... สาถะเยยะ ... ถัมภะ ... สारัมภะ ... มานะ ... อติมานะ ... มทะ ... ปมาทะ ... กิเลสทุกชนิด ... ทุจริตทุกทาง ... ความกระวนกระวายทุกอย่าง ... ความเร่าร้อนทุกสถาน ... ความเดือดร้อนทุกประการ ... เป็นเครื่องกำจัด ชำระ ล้าง และชักฟอก อกุศลวิสัยสังขารทุกประเภท เพราะเหตุนี้ ปัญญาจึงตรัสเรียกว่า เครื่องกำจัด

อีกนัยหนึ่ง สัมมาทิฏฐิ เป็นเครื่องกำจัด ชำระ ล้างและชักฟอกมิจฉาทิฏฐิได้

สัมมาสังกัปปะ เป็นเครื่องกำจัด ... มิจฉาสังกัปปะได้

สัมมาวาจา เป็นเครื่องกำจัด ... มิจฉาวาจาได้

สัมมากัมมันตะ เป็นเครื่องกำจัด ... มิจฉากัมมันตะได้

สัมมาอาชีวะ เป็นเครื่องกำจัด ... มิจฉาอาชีวะได้

สัมมาวายามะ เป็นเครื่องกำจัด ... มิจฉาวายามะได้

สัมมาสติ เป็นเครื่องกำจัด ... มิจฉาสติได้

สัมมาสมาธิ เป็นเครื่องกำจัด ... มิจฉาสมาธิได้

สัมมาญาณ เป็นเครื่องกำจัด ... มิจฉาญาณได้

สัมมาวิมุตติ เป็นเครื่องกำจัด ชำระ ล้าง และชักฟอกมิจฉาวิมุตติได้

อีกนัยหนึ่ง อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเครื่องกำจัด ขำระ ล้าง และซักฟอกกิเลสทุกชนิด ... ทุจริตทุกทาง ... ความกระวนกระวายทุกอย่าง ... ความเร่าร้อนทุกสถาน ... ความเดือดร้อนทุกประการ... อกุศลลาภสังขารทุกประเภท พระอรหันต์ประกอบ ประกอบพร้อม ดำเนินไป ดำเนินไปพร้อม เป็นไป เป็นไปพร้อม เพียบพร้อมด้วยธรรมเป็นเครื่องกำจัด เหล่านี้ เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงเชื่อว่าผู้มีปัญญาเครื่องกำจัด พระอรหันต์นั้น เป็นผู้กำจัด ความกำหนัดได้แล้ว กำจัดบาปได้แล้ว กำจัดกิเลสได้แล้ว กำจัดความเร่าร้อนได้แล้ว รวม ความว่า ผู้มีปัญญาเครื่องกำจัด

คำว่า พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญหมายรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่รับรู้ อธิบายว่า พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญหมายรูปที่เห็น ไม่สำคัญหมายในรูปที่เห็น ไม่สำคัญหมายโดยรูปที่เห็น คือไม่สำคัญหมายว่า เราเห็นรูป แล้ว ไม่สำคัญหมายเสียงที่ได้ยิน ไม่สำคัญหมายในเสียงที่ได้ยิน ไม่สำคัญหมายโดยเสียงที่ได้ยิน คือ ไม่สำคัญหมายว่า เราได้ยินเสียงแล้ว ไม่สำคัญหมายอารมณ์ที่รับรู้ ไม่สำคัญหมาย ในอารมณ์ที่รับรู้ ไม่สำคัญหมายโดยอารมณ์ที่รับรู้ คือ ไม่สำคัญหมายว่า เรารับรู้อารมณ์แล้ว ไม่สำคัญหมายธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ไม่สำคัญหมายในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ไม่สำคัญหมายโดย ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง คือ ไม่สำคัญหมายว่า เรารู้แจ้งธรรมารมณ์แล้ว สมจริงดังที่พระผู้มีพระ ภาควตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลสำคัญหมายกันว่า เรามืออยู่ ... เรานี้มืออยู่ ... เราจักมี ... เราจักไม่มี ... เราจักเป็นผู้มีรูป ... เราจักเป็นผู้ไม่มีรูป ... เราจักเป็นผู้มีสัญญา ... เราจักเป็นผู้ไม่มีสัญญา ... เราจักเป็นผู้มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ... ภิกษุทั้งหลาย ความสำคัญหมายเป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร เป็นอุปัทวะ ภิกษุทั้งหลาย

เพราะฉะนั้นแล พวกเธอพึงศึกษาในธรรมวินัยอย่างนี้ว่า พวกเราจักมีจิตไม่สำคัญ หมายอยู่ รวมความว่า พระอรหันต์ ผู้มีปัญญาเครื่องกำจัด ย่อมไม่สำคัญหมายรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยินและอารมณ์ที่รับรู้

คำว่า พระอรหันต์นั้นไม่ต้องการความหมดจดด้วยมรรคอื่น อธิบายว่า พระอรหันต์ ผู้มีปัญญาเครื่องกำจัด ย่อมไม่ต้องการ คือ ย่อมไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่มุ่งหมาย ไม่มุ่งหวัง ความหมดจด คือ ความสะอาด ความบริสุทธิ์ ความหลุดไป ความพ้นไป ความหลุดพ้นไป ด้วยมรรคอื่น คือ ด้วยมรรคที่ไม่หมดจด ปฏิกิริยาที่ผิด ทางที่ไม่นำออกจากทุกข์ นอกจากสติ

ปฏิฐาน สัมมัตถิปธาน อิทธิบาท อินทริย โพละ โปขณงคฺ และอริยมรรคมีองค์ ๘ รวมความว่า
พระอรหันต์นั้นไม่ต้องการความหมดจดด้วยมรรคอื่น

คำว่า พระอรหันต์นั้นยอมไม่กำหนด ย่อมไม่ต้องคลายกำหนด อธิบายว่า พาลปุถุชน
ทั้งปวงยอมกำหนด พระเสขะ ๗ จำพวกรวมทั้งกัลยาณปุถุชน ย่อมคลายกำหนด พระ
อรหันต์ยอมไม่กำหนด ย่อมไม่คลายกำหนด พระอรหันต์นั้นคลายกำหนดแล้ว เพราะเป็นผู้
ปราศจากราคะ เหตุสิ้นราคะ เพราะเป็นผู้ปราศจากโทสะ เหตุสิ้นโทสะ เพราะเป็นผู้
ปราศจากโมหะ เหตุสิ้นโมหะ ท่านอยู่ใน (อริยวาสนธรรม) แล้ว ประพฤติจรณธรรมแล้ว ...
พระอรหันต์ไม่มีการเวียนเกิด เวียนแก่ เวียนตาย และภพใหม่ก็ไม่มีอีก รวมความว่า พระ
อรหันต์นั้นยอมไม่กำหนด ย่อมไม่ต้องคลายกำหนด ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

พระอรหันต์ผู้มีปัญญาเครื่องกำจัด

ยอมไม่สำคัญหมายรูปที่เห็น

เสียงที่ได้ยินและอารมณ์ที่รับรู้

พระอรหันต์นั้นไม่ต้องการความหมดจดด้วยมรรคอื่น

ยอมไม่กำหนด ย่อมไม่ต้องคลายกำหนด

ชราสุตตนิทเทสที่ ๖ จบ
